

ВИКИНГСКИ НАХОДКИ НА БАЛКАНИТЕ:

ФУНКЦИЯ, СЕМАНТИКА, СТИЛОВА ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

София, 2013

Съдържание:

Увод

Скандинавия и Балканите: културни контакти и взаимодействие през Първото хилядолетие.....	3
---	---

Глава Първа

Символика и функцията на визуалния образ в изкуството на Севера и на викингите	16
1.а. Идеологическа основа на образа в изкуството на Севера.....	16
1.б. Функционална и композиционна трактовка на образа в изкуството на Севера.....	24

Глава Втора

Пластическа трактовка и стилове в изкуството на викингите.....	26
2.а. Стил „Броа-Усеберг”	29
2.б. Стил „Боре”	30
2.в. Стил „Йелинг”	35
2.г. Стил „Мамен”	35
2.д. Стил „Рингерик”	36

Глава Трета

Стилове в украсата на находки от викингската епоха по българските земи.....	38
3.а. Украса на мечове.....	
3.б. Украса на накрайници на ножниците на мечове.....	
3.в. Украса на брадви.....	
3.г. Украса на приложения за колан.....	
3.д. Украса на култови предмети – пандантиви, амулети и др.....	

Глава Четвърта

Интерпретация на художествения стил на находките по българските земи.....	57
---	----

Литература.....	61
-----------------	----

Списък на илюстрациите.....	62
-----------------------------	----

Илюстрации

Увод

Скандинавия и Балканите: културни контакти и взаимодействие през Първото хилядолетие

Какво е Скандинавия и Севера за нас българите и хората, населяващи Балканския полуостров? Представата за митологичните герои и богове на асите и ваните (познати по-скоро във варианта на Вагнеровата интерпретация), непобедимите улфхеднар и викингар, тролове, орки, хобити и други композитни и транс-реални същества на Толкин в литературен и най-вече кино вариант) или пък пасторалната елегия на симфонизма на Григ или Сибелиус, основани на дълбоко залегналото триединство в душата на северняка *sol, wind och vatten* (слънцето, подразбирай полярната светлина, побеждаваща мрака, ветровете на севера и водите на Северно море в фолклорната песенност)?

Какво е Юга за северните народи? Дали това е пътят към Изтока, отварящ врата към несметните природни богатства и вечноцъфтяща пищна растителност за разлика от студената безхумусна почва на Севера и влажната пронизваща студенина на оловносивото небе или пък нега към првоначалния пра-дом и прародина на митичните предшественици, отдалечен като рая, в който ще бъдат отнесени слесмъртните пориви на освободената от телесност душа, или пък вечният стремеж към пътешествието към непознатото, в нестихвашата игра на преобръщане и премяна на боговете в герои и обратно, както е в сюитата на Ларс Ерик Ларсон (1908–1986) "Маскираният Бог" (*Förklädd gud*), прозираща в орфеистична идиличност на стиховете "vem spelar på en pipa.

Географско разположение придава на тези идеи ореол на загадъчност, такъв каквато притежава всяка дистанция, отдалеченост във времето и противоположност. А както винаги поривът към непознатото е и едно търсене и намиране на собственото си единство. За Скандинавия и Балканите - тези две понятия, идеи или даже смътни представи, както и за съществуването на връзките помежду им - сякаш може да се

говори предимно в тропи, метафори, метонимии, сенекдохи, олицетворения, хиперболи и какви ли не литературни термини, предопределени да изразят връзката между наименованието и неговото съдържание.

А какво всъщност се търси или се открива в тези понятия през историческия фокус?

Представите за Севера и Юга и по-конкретно за Скандинавия и Балканите в древността

Представите за Скандинавия и Севера на средиземноморските народи и хората на Юга, запазени в древните извори, са като далечни страни, населявани със странни народи. В тях непознатото и причудливото се преплитат и съчетават в образите на гиганти, еднооки, многоръки или други неопределни или композитни същества.

Северът е познат в древните извори като "Най-далечната земя Туле" (Ultima Thule (Greek Θούλη, *Thoulē*). Изворите локализируют Севера с Исландия, Шетландските острови или островите Оркни, Скандинавия или Гренландия. Според древните автори това е място, което се намира отвъд границите на познатия свят¹. Беглият преглед на гръцките автори ще напомни, че всички открития са подвластни на жаждата за нови земи, стоки и невиджани неща.

Още от началото на античната литература, описваща спрямо космологичния модел познатите за човешките достижения пространства, гръцкият пътешественик Питий (Pytheas) в около 330-320 ВС говори за далечната земя на полярния кръг като "там където ден и нощ се сменят на 6 месеца", последван от други автори като Полибий (Всеобща история, Книга XXXIV) Страбон (География, Книга I, Глава 4) и Плиний Стари в своята Естествена история (Книга VI, Глава 34), определящ най-далечната граница на севера и света като последния скитски паралел. Традицията е продължена през късния елинизъм и ранното средновековие от писатели, поети и историци. За нас особено важни са сведенията на виантийския историк Прокопий от първата половина на VI век, говорещ за различните племена и народи и между тях Херулите, германско племе, които за известно време били в орбитата на балканските интереси на Византия и после се заселили далеч на Север. Нистина, тези сведения се потвърждават, като се смята, че той наистина говори за Скандинавия и племената там, сред които са геати Geats (Gautoi) и саами Saami (Scrithiphini), доказани по археологически път. Това е същият автор, който ни дава сведенията и за Велика

---

¹ вж Поредица "Антични автори към изворите за Тракия и траките. - <http://antichniavtori.wordpress.com/> и <http://thracologia.org/>

България и създаването на българското царство на Балканите след идването на хан Аспарух, т.е. колкото и митологичната традиция да използва познати вече топоси, фактите от действителни събития и случки придават на историзираните наративи облика на достоверност и конкретизация.

Географски представи на хората от Севера и скандинавците за Юга включва и днешните очертания на Източна Европа, познати ни по митологически, литературни и исторически изворию, включително рунически надписи и скалдическата поезия. Могат да се очертаят три основни зони, за които географските представи се различават по структура, проявяващо се както в количеството, така и в качеството на топографска и етнонимна традиция. И трите зони са покрити с колективно събирателно понятие Austr, (Изток) Austrlönd (На изток от Земята"), Austrvegr East Way", но по време на този "път Източен" мащабите на границите и съдържанието пространство са се променили много пъти².

Първата зона т. нар. „балтийска” зона, е най-близката за скандинавските страни и включва югоизточната и източната част на балтийските държави и Финландия, в северната част на Скандинавския полуостров, Финмаркен, населена със саами, която неусетно е присъединена към зоната на местообитанията на норманите: от другата страна "финландци" (Sami, Kven, Tavastia, Karelia) се разгръщат на север до Vjarmalands - "Vyarmaland на север," в тайнствения горски лес, носещ името на народа Vjarmians, локализиран обикновено в руския Северен пояс. Южната граница на "балтийската зона" пък е населена с балтийските славяни - венди, които били добре познати на даните във викингската епоха от търговските и военно-политически отношения.

Втората зона, която е в непосредствена близост до "балтийската зона", обхваща района на древна Русия и е наситен с имената на градове и реки (известни предимно от средновековните исландски географски произведения). Най-важните топоними от втората "древнеруска зона", са образувани по специалния модел на "X-garðr", възникнал, както доказва руската изследователка Елена Мелникова, в условията на руско-скандинавските контакти и е продуктивен само в Източна Европа (нито в скандинавските страни, нито в Западна Европа, имената на градове, построени на този модел са неизвестни, а коренът "garð" се използва за обозначаване на други типове населени места). Такива са имена на поселения като Hólmgarðr = Новгород, Kaenugarðr = Киев, което дава и името на страната "Гарда" "Gardariki". В непосредствена близост е

---

² За проблема за контактните зони архео-гео-политическа география **Мельникова, Е.А.** Образ мира. Географические представления в западной и северной Европе V-XIV века. М., 1988.

и Miklagarðr = Константинопол (буквално "Great City"), който се намира в третата, "Понтийско-византийска зона", но е пряко свързан с Новгород и Киев чрез „пътя от варягите до гърците“.

Третата зона „понтийско-византийската“, е свързана с втората, "древноруската", чрез верига от географски топоними по пътя на река Днепър, водещ до Miklagarðr - Константинопол. Други топоними в тази зона са събирателни. Те маркират основни етнически и политически образувания: ромейската империя - "Гърците, Гърция" (Grikland, Grikkjar), Италия - "страна лангобардите" (Langbardaland), мюсюлманския свят и сарацините и пътя на Изток до Китай (Serkland). Като цяло, тази зона обхваща като гигантски пръстен "Гарда", Рус.

Текстовете на древните и средновековните автори ни задават както историческите параметри от античност през раннохристиянската призма до средновековния мистицизъм, физико-географски зони на пределите на човешката обитаемост и непрестанните им интерпретации до модерните времена в най-разнородни и разнообразни аспекти както на етнизма и разбирането за свой-чужд и другостта, така и за характеристиките на физическите, социалните и дори и психо-соматични окраски на хората и народите, населяващи тези земи в очите на чужденците от Юга - пътешественици, нашественици, посланници или просто автори на претендиращи за достоверни истини или въображаеми мечтатели. Нещо което древните учени интуитивно са установили, това са не само границите и местоположението на народите, но и контактните зони и културни взаимодействия между тях. Сравняван с земите на Индия, със земите на най-далечния Скитски паралел, там където живеят хиперборейците, пазители на златото, знаещи тайната на живота и безмъртието, поддържано от божества, фигури митични на посредници, последователи и адоранти, Северът и Скандинавия се превръщат в магическа точка на привличане и отрицание за жителите на Юга в това число и тези на Балканите. От друга страна, Югът за северните народи е придобил реални очертания, където митологическата основа е изпълнена с конкретни наблюдения и съчетаването на физическата перцепция и усвояването на пространството, пречупени през призмата на митологическото съзнание придават продължителна за доста дълъг период устойчивост на присъствието на северните хора на юг – явление, наричано от изследователите дори колонизация. Така – докато исторически интересът на Юга (Средиземноморието и Балканите) датира от по-ранна епоха и активно се проявява в края на античността чрез влиянието на римското наследство на север, особено в епохата вендел и меровингската епоха, то обратната

вълна по сила на интерес на Севера към Юга идва след тези времена, но с много по-голяма интензивност, проявени във викингските походи на Юг към Константинопол и Средиземноморието. Тази неравномерност на посоките на влияния, връзки и контакти през края на Първото хилядолетие пр. Хр. и през цялото Първо хилядолетие след Хр. е наистина една сложна мозаична картина, която предстои да бъде попълнена.

Идеята за Севера и Скандинавия в българската култура и историография

Първоначално идеята за Севера е по-скоро свързана със народностното себеутвърждаване на българите в периода на т. нар. Възраждане през XIX век, след дългите години на липса на държавност и близо 500 годишна подчиненост в рамките на турската империя. С търсенето на собственото местоположение на българския народ в координатната ситема на древната културна история се цели утвърждаването на националната идентичност. Един от най-адекватните начини за легитимация на държавността и етническата самоопределеност е намирането на доказателства за митологична и реална връзка с най-древните владетели и сакрални места, обвеяни с авторитета на митичното минало на Златния век. Затова и в първоначалната си фаза на развитие българската историография и култура търси най-напред исконните древните местоживелища и районите, където са обитавали древните българи и контактите им с други народи и култури. Това явление съвпада с началото на откъсването на знанието от религиозния мистицизъм и събирачеството на емпирични сведения, продобити чрез пътешествия, естествоизпитателски и природни изследвания - Европа поглежда към околния свят и в естествен и в културен план. На фона на развитието на книгопечатането, образованието и началото на сбирките и музеите. У нас, в българските земи под османско владичество, този процес е обвеян с романтичните идеи за свобода и национално възраждане, кито ще избухнат през XVIII-XIX век, чието начало се залага още в История славяноболгарская на монаха от Хиляндрския манастир Паисий.

Интересът към българското минало особено много нараства сред самите българи през първата половина на XVIII в. — както Българска история на Г.С.Раковски, публикувана в "Българска старина" от 1865 г., основана на препис на Зографската история³.

---

³ Зографската история "История вкратце о болгарасловенском народе", ръкопис 701 в библиотеката на Зографски манастир и е публикувана в изданието "Български старини из Македония", проф. Йордан

Историографските творби, типични за Паисиевата линия, най-пряко поставят въпроса за етногенезиса на българите, а оттам - и за мястото им в световната цивилизация. Те отразяват западната книжнина от XVIII в. и по-рано, в която битуват няколко теории.

Първата свързва българите със Скития и ги смята за католици. Втората ги отнася към областите около Волга, откъдето извежда и името им. Някои наричат тази теория „сарматска“. Към нея се придържа и Цезар Бароний, който намира аргументи у византийските хронисти Теофан и Скилица и последователно защитава католическата гледна точка. Третата теория свързва българите със Скандинавия, откъдето те били дошли в Тракия. Тази теория, наричана още „вандалска“, се приема от Мавро Орбини, който за разлика от Бароний, е прославянски настроен, което дори довело до временна забрана на труда му. През 1601 г. дубровничанинът Мавро Орбини издава в Пезаро своята книга „Кралството на славяните“, в която цял един раздел е посветен на българите. За него българите са славянски народ, дошли от Скандинавия и получили името си от р. Волга. Той знае за тяхното движение из Европа през V—VII в., за разселването им в Панония и Италия. Особен интерес представляват онези страници, които са посветени на Кубрат, на неговите синове и на образуването на българската държава. Разказът е направен по Анастасий Библиотекар и съдържа почти всички сведения, които днес са познати на историческата наука - схващания, които дълго време са били обект на големи дискусии, но към които и днес българската историческата наука се придържа. Към третата теория се приближава и хърватина Андрия Качич-Миошич, които има определено въздействие върху българските възрожденци, като се почне от анонимния автор на т. нар. Зографска история, писана по Паисиево време.

Друга линия в българската историография, преплетена с интереса към Севера, е свързана с една от централните за Севера и Скандинавия теми, пронизващи теориите за етногенеза на северните народи, в това число и на германските племена. Тя е част от „готицизма“ в науката и културата на Европа след XVIII век. В България това се изразява в изследвания на произхода на готите и по-специално в нарастване на историческите, епиграфските и археологически проучвания на готите на Балканите, тенденция, която продължава да набира сили в днешната епоха.

Докато преди Освобождението интересът към Севера се изразява най-вече в историческите проучвания на най-древната българска история, т.е. посоката на интерес е насочена към миналото, то след Освобождението интересът към Севера, и в частност към Скандинавия, избухва с голяма сила по-скоро в плана на съвременните културни явления на Севера, повлияли до голяма степен и европейската култура. Става въпрос за навлизането в България на вълната на влияние на пиесите на Ибсен и на Стриндберг, наред с музикалното влияние на Григ, Сибелиус и други северни композитори. Мнозина български писатели и поети като Йордан Йовков, Теодор Траянов, Пенчо Славейков и Гео Милев са впечатлени от героите и драмата на северната душа и природа, в тяхното съзвучие и контраст, в тяхното единство на морално и социално възвишение и деградация дотолкова, че съвременниците на този процес Петко Тодоров и Емануил Попдимитров твърдят, че обществото е „ибсенизирано“⁴.

Докато в началото на ХХ век в България познанията за Севера и Скандинавия навлизат предимно чрез литературата, едва сега, в най-новите преводи на съчиненията на Снуре Стюрлусон (1179-1241) и на исландските саги Северът достига до българската публика в най-дълбоко същностния си вид на поетическата форма на нордическите саги и митология⁵. Наред с преводите и на модерни автори и изучаването на скандинавските езици на университетско ниво, скандинавистиката и нордистиката в България днес бележи възходящо развитие. Крачки в тази насока бяха и изложби като "Тракийска изкуство" в Държавен исторически музей Стокхолм през 1980 г. и "Швеция-България: Гласове от седем века" през 1980 в София⁶ за славянски ръкописи, стари карти на България и българските земи, дневници на шведи, посетили България, официални документи и стари книги от български, шведски и други автори. Документите и материалите, събрани от шведските архиви и библиотеки, представени на изложбата, говорят за контакти на Швеция с България от около средата на ХVII в. до началото на ХХ в. когато са установени официални дипломатически, икономически и културни връзки между двете страни. За по-ранни, макар и индиректни, контакти свидетелстват славянските фрагменти и част от картографския материал от ХIII-ХIV в., т.е. времето, когато било положено своеобразно начало на архивното дело в Швеция.

---

⁴ **Ганчева, В.** Август, Аугуст, Огуст Стриндберг някога вчера и днес - Литературен вестник, год. 21, 2012, 28.03.

⁵ Староисландски саги и митове. Сборник, Превод от староисландски Михаил Минков, Издателство Народна култура 1979; **Стуре Стюрлусон**, Саги за кралете на Севера. том 1 и 2. Военно издателство, 2003, превод Румяна Сиромасова, Предговор Иван Маразов и др.

⁶ **Дамянова, Ж.** (съставител) Швеция-България: Гласове от седем века Каталог на изложба, София, изд. Септември, 1980,

Затова и разглеждаме като принос тематиката на този сборник с доклади от конференция на тема, разглеждаща връзките между Скандинавия и Балканите от много по-ранното време на епохата на първото хилядолетие.

Идеята за Юга (Балканите и Източна Европа) в скандинавската култура и историография

Изследванията на Юга като хуманитарна и гео-политическа история в науката на скандинавските народи върви паралелно с откриването на корените им в търсенето на прамотиви и прародината в митологичен план. Това е част от голямата тенденция на романтизма и последвалото го индустриално общество в Европа, което се връща назад към собствените си корени или пък се впуска в далечни експедиции в други светове, за да ги съхрани, консервира и предложи в системно-табличен и видимо ясен вид в научни трудове, музейни сбирки и колекции. Така събирателството, музейното дело и колекционерството вървят ръка за ръка с периодизацията, систематизацията и класификацията не само в естествените науки, но и в историята и археологията, поддържани и спонсорирани от редица просветени монарси в миналото и в съвременността като крал Густаф VI Адолф (участвал в археологически експедиции в Китай, Гърция, Корея и Италия и основател на Шведски институт в Рим), както и от велики умове в науката. Тук не можем да не споменем името на Кристиян Юргенсен Томпсен⁷, именит датски антиквар, заложил както антикварните колекции на Националния музей в Копенхаген, така и редица методи и техники на археологическите проучвания. На него дължим периодизацията на трите епохи каменна, бронзова и желязна на северните находки, която, да си признаем, понякога доста затруднява съотнасянето ѝ спрямо приетата за Средиземноморските култури периодизация. Друг изтъкнат археолог, поставил жалоните на северната археология и история е шведския учен Оскар Монтелиус⁸ с неговата концепция за серацията, която допълва и доразвива периодизацията на Томпсен.

Най-силния двигателен мотив на интереса към Юга са изследванията на дълбокото минало в митологичен план – на сагите, регистрирали митовете и легендите на Севера в най-ярък план. Към тези текстове се привличат и посланията на

---

⁷ **Thomsen, C. J.** *Ledetraad til Nordisk Oldkundskab* (1836) (Guide to Northern Antiquity), English edition 1848.

⁸ **Montelius, O.** *Om tidsbestämning inom Bronsåldern* (1885; “On Determining the Periods Within the Bronze Age”); *The Civilization of Sweden in Heathen Times*, Macmillan and Co., 1888; *Die älteren Kulturperioden in Orient und in Europa* (1903–23).

руническите надписи намирани на различни сакрални и социални места и носители – каменни стели с исторически и политически надписи, надгробия или посветителни и комеморативни колони и камъни или други материали. Тук не можем да не споменем големия дебат по въпроса за първите споменати в митологическите текстове царе и търсенето на техните погребения в могилите при Упсала, или пък за местата на най-ранните поселения на отделните племена и народи на Севера в датската, шведската, норвежката или финландската историография⁹. Без да изреждаме всички имена на първите учени превели и интерпретирали древните нордически текстове и на първите археолози, опитали се да установят връзката между митологичните данни и археологическите находки като шведските учени Биргер Нерман¹⁰, Суне Линдквист¹¹ или датски учени от началото на века като археолозите Йоханес Брьонстед¹² и Кристиан Томсен¹³ и др. трябва да се изтъкне, че и днес полето на изследване на древните нордически текстове заема голям дял от науката.

Изследванията на миналото на Севера вървят в две географски посоки, които разбира се имат редица допирни точки и си взаимодействат. Едната географска посока изследва Изтока и се концентрира върху проучванията на Източноевропейски степи, на културните явления по Пътя на коприната, Средна Азия и Китай, да споменем само първопроходеца Хедин¹⁴. Втората насока, която съизмерва Севера с отвъдморските и континенталните граници на нордизма е Средиземноморието в древността, античността и средновековието, включващи близки и далечни научни дисциплини като антична и средновековна история и археология, византистика и други сродни научни полета, та дори и египтологията. Тук не можем да не споменем историка Симон Боециус и неговият син археолог Аксел Боециус, изтъкнат познаващ на етруската и като цяло Средиземноморската култура¹⁵.

Любопитни факти от времето на шведският крал Карл XII, който след поражението при Полтава и битката при Бендер (Турция) в 1709 преминава България

---

⁹ **Stenberger, M.** *Det forntida Sverige*, Almqvist & Wicksell, Uppsala 1964; **Hedeager, L.** *Skuggor ur en annan verklighet*, Wahlström och Widstrand, 1997.

¹⁰ **Nerman, B.** *Det svenska rikets uppkomst*. Stockholm, 1925

¹¹ **Lindqvist, S.** *Vendelkulturens ålder och ursprung*. Stockholm 1926; *Gamla Uppsala fornminnen*. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1929; *Svenskarna i heden tid*. Bonnier, Stockholm 1935; *Uppsala högar och Ottarshögen*. Wahlström & Widstrand, Stockholm 1936

¹² **Brøndsted Johannes** *Danmarks Oldtid* in three vols.; 2nd edition 1957-1959.

¹³ **Thomsen, C. J.** *Ledtraad til Nordisk Oldkundskab* (1836) (Guide to Northern Antiquity, published in English in 1848); Gräslund, Bo. *The Birth of Prehistoric Chronology. Dating methods and dating systems in nineteenth-century Scandinavian archeology*, Cambridge University Press, 1987.

¹⁴ **Hedin, Sven.** *Die geographisch-wissenschaftlichen Ergebnisse meiner Reisen in Zentralasien 1894–97*. Supplementary volume 28 to *Petermanns Mitteilungen*. Gotha 1900;

¹⁵ **Boëthius, Axel.** *Det förhistoriska Grekland* (i *Världshistorien* 1927).

ни са предоставени от един от неговите спътници. В свитата му е Микаел Енеман който събирал книги от местата, където преминавали¹⁶. На неговата колекция принадлежи прочутата гравюра от 1707 г. на манастирите в Атон, където по онова време е имало много български монаси¹⁷.

За нашата конкретна тема за връзките между Скандинавия и Балканите по-важно е развитието в Скандинавия на изследванията по византистика, славистика и българистика. Традиционно, поради по-тесните и географски близки контакти може би найразвита в Скандинавия е славистиката и русистиката, включващи и проучванията на природата на контактите на викингите със славянското население на Източноевропейските степи. Това е свързано и до голяма степен с византологията, тъй като периметърът на византийското влияние и ширината на обхвата на народите приобщени в една или друга степен към византийския свят неотменно допират и взаимодействат с редица народи от Севера в един или друг период на своето съществуване. Многобройните конференции и симпозиуми в северните страни на византийска тематика разглеждат редица типично собствено-византийски проблеми, наред с проявленията им в чужда среда и далечни географски райони¹⁸. Така, един от последните конгреси по византология XXI-ви беше проведен в Копенхаген, Дания като доказателство за разширените рамки както на полето на византистиката, така и на полето на нордистиката¹⁹.

Не на последно място по значение идва и българистиката в Скандинавия, която по-скоро се развива в плана на езикознанието и литературата, но има и редица приноси в историята и археологията. Шведският славист проф. Кнут Кнутсон още в 30-те години на XX-ти век обръща внимание на влиянието на българската традиция върху славянските ръкописи, донесени предимно от Русия- Новгородската област. Наскоро се навършиха 120 години от провеждането на първия курс по български език в университета в Упсала. Създадените възможности за проучване на връзките между Скандинавия и Балканите на институционално ниво – на равнище на университети (Стокхолмски Университет, Университетът в Упсала, Университетите в Гьотеборг и

---

¹⁶ **Eneman, M.** *Resa i Orienten 1711-1712*. Upsala, Schultz 1889; New ed., Nabu Press, 2012.

¹⁷ **Mylonas, Paul M.** *Athos and its monastic institutions through old engravings and other works of art*, Athens 1963.

¹⁸ *Les pays du Nord et Byzance*, Figura 19, 1981; *Byzantium and Islam in Scandinavia: Acts of a Symposium at Uppsala University June 15-16 1996* (Studies in Mediterranean Archaeology, 126) **Pilz, Elizabeth.** (Ed.) Paul Forlag Astroms, 1998.

¹⁹ **Fuglesang, S. H.** *A critical survey of theories on Byzantine influence in Scandinavia*, *Byzantium. Identity, image, influence*. XIX International Congress of Byzantine Studies, University of Copenhagen 18-24 August 1996 (Vol. Major Papers), 1996, pp. 137-168.

Лунд), музеи и научни институти и изследователски центрове като Swedish Institute in Athens от 1976, Swedish Research Institute in Rome, Swedish Research Institute in Istanbul подпомагат реално ефективността на развитието на научните постижения и натрупването на количествени резултати в тази насока.

Как Северът (Скандинавия) и Юга (Балканите) се срещат в миналото е комплексен въпрос и този кратък екскурс върху една много малка част от проблематиката, която може само да ни подсказже дълбините на явлението „културен контакт”, отнесени не само към него, но и към цялостното битие на човешката история.

Какви са доказателствата за контакти между тези две културно-исторически зони в края първото хилядолетие? Цел на работата е, да се разгледат материалните свидетелства за тях по днешните български земи, а това са именно съхранените артефакти, носещи белега на културните възки, взаимовлияния и общи нормативи за епохата, срещани и в редица народи от Европа по това време.

Темата за следите от присъствието на викингите на Балканите и участието им в сложните взаимоотношения между народите на Източна Европа, Византия и Халифата не е нова за българската наука. Раглеждана е от гледна точка на изворовия материал, интерпретация на исторически събития и фактология, както и по отношение на оставените материални следи.

Раглеждана е от гледна точка на изворовия материал, интерпретация на исторически събития и фактология, както и по отношение на оставените материални следи. Историческите граници са ограничени от втората половина на X в. до втората половина на XI в.- като някои художествени следи се отнасят чак до XII в. Очертани са основните проблематични полета в изследванията, които обхващат няколко насоки: разкриване на конкретната роля на викингите на Балканите²⁰, анализ на писмените извори за ситуацията на Балканите²¹, анализ и интерпретация на историческите събития в българската история и падането на Преслав и руско-българските отношения²², материални свидетелства за присъствието на викингите на Балканите, раkritи по

---

²⁰ **Гюзелев В.** Средновековна България и Скандинавия през IX-XV век – В: Викингите – мореплаватели, откриватели, създатели. София, 2002,27-67; **Павлов, П.** „Варяги”, нормани и англичани на българска земя. – В: *Бунтари и авантюристи в Средновековна България*, Варна, LiterNet, 2005, **Симеонова, Л.**, *Скандинавската експанзия и Западът края на VIII – 60те години на XI век*. София, Парадигма, 2008.

²¹ **Божилков, И.** Анонимът на Хазе. България и Византия на Долни Дунав в края на X век. Издателство на БАН, София, 1979.

²² **Мугафчиев, П.** Руско-български отношения при княз Светослав; **Михайлов, Е.** Руси и българи през ранното средновековие до 964 г. София, 1990.

археологически път²³. Тук не можем да направим историографски преглед на изследванията върху викингското присъствие на Балканите, а цел на работата е да се опита да разширим проблематичните кръгове на голямата тема за връзките между Скандинавия и Балканите с въпроса за стиловете на находките на викинги на Балканите на фона на развитието на българското изкуство и общата картина на средновековното изкуство на Източна и Западна Европа.

Опит за обобщение на вида на материалните доказателства за контактите между Скандинавия и Балканите в края на Първото хилядолетие не е правен. Има се пред вид както артефакти, изразяващи типологически сходни художествени тенденции, така и такива, които манифестират преки, директни контакти, бидейки резултат от директен внос или влияние.

Като свидетелство за първия вид типологическо сходство и непреки контакти могат да се приложат данните за някои сходни тенденции между предмети на българската металопластика и предмети, намерени в Скандинавия и в погребение от град Бирка на остров Бьорко в езерото Мелар²⁴. Тези предмети представляват главно приложения към украсата на войнското въоръжение и снаряжение и главно войнския колан и конската амуниция. Сходствата вървят в диахронен и синхронен план – като експлоатиране на наследството на късносасанидското изкуство и традициите на степните народи като напр. древните тюрки, прабългари, хазари и като паралел на обща мода във въоръжението и снаряжението на т. нар. дружинническа култура в Източноевропейските степи, която показва общи мотиви, техники и стилове на украса на статусните предмети в средата на българи, руси, маджари, печенези в края на хилядолетието. В тези случаи не може да се докаже доста често конкретното място на произхода на даден мотив, стилистически метод или заемка, а художествените тенденции се изразяват в един вид артефакти или култури по-ярко от други.

Като свидетелство за друг тип контакти - преки и директни – се приемат находки, които са в резултат на военно присъствие, търговски импорт, социални и дипломатически дарове и мисии или просто предмети с любопитен и изключителен характер от гледна точка на функция, религиозен смисъл и социален статус. Именно

---

²³ **Йотов, В.**, Древноруски внос във Варна през XI-XII в. - В: *Acta Museivarnensis III – 2, Българските земи през Средновековието*, Варна, 2002. **Йотов, В.**, *Викингите на Балканите*, Варна, ENA ltd, 2003. **Йотов, В.**, *Въоръжението и снаряжението от българското средновековие* (от кр. на VII до XI в.). Варна, Абагар, 2003.

²⁴ **Холмквист, Л., О. Минаева** Български паралели на източните находки на металопластиката от Бирка, Печатница летепа, 2012 http://www.academia.edu/2945712/Bulgarian_parallel_to_Oriental_finds_from_Birka

предмети, попаднали тук като следи от горните исторически събития ще бъдат обект на настоящото изследване. Видовете художествени произведения, които се включват в тази разработка са главно предмети на въоръжението и снаряжението, тъй като те регистрират материалното присъствие на викингите на Балканите. От тях най-представителната и значима категория са мечовете и бойните бравди, характерна част от оборудването на чуждите нашественически дружини, различаващи се от това на българската войска. В голямата си част те вече са анализирани, обобщени и систематизирани в публикациите на В. Йотов²⁵. По-конкретно, тук ще бъдат разгледани само някои особености на тяхната украса, което ще спомогне за уточняване на картината на художествените явления по нашите земи в края на Първото хилядолетие.

---

²⁵ **Йотов, В.**, *Викингите на Балканите*, Варна, ENA ltd, 2003.

Глава Първа

Символика и функцията на визуалния образ в изкуството на Севера и на викингите

1.а. Идеологическа основа

Изкуството на епохата на викингите е свързано с тенденциите на предишните епохи на Скандинавския полуостров, особено в тематичното и стилово разнообразие на художествените образи, наред с връзката в елементи на погребалния ритуал, социалните и идеологически обосновки на образа в мито-ритуален контекст. В този смисъл животинският образ играе изключително значение в символиката на образния репертоар на викингското изкуство, чиито корени водят назад не само до предишната епоха Вендел (обозначена по наименованието на некропол, позната и като меровингски период, ако се отчитат тенденциите в германското изкуство на континента), но и до традициите на периода на Великото преселение на народите.

Именно в това време се извършва процес на образуване на политически единици с етнически идентитет на основата на историко-етнографски специфики, започнали още от периода на Преселението. Идеята за етническата хомогенност и цялост, развивана за тези общества²⁶ се доразвива или преразглежда на основата на идеологическата основа на обществата от този период,²⁷ отразена в митовете, ритуалите и легендите, легитимиращи властта, които отразяват промени на колективна идентичност или на отделни общества²⁸. Идеологическата роля на властта да материализира, създаде комплекс от церемониални и ритуални формули и консолидира чрез кодове (писмени, вербални, визуални, жестови и др.) за обясняване на картината на света и функционирането на обществото в него е добре изследвана и коментирана за Северна Европа и Скандинавия. Ясно е, че генеалогичните линии и героичните легенди играят активно като инструменти на легитимация. В периода на викингската култура продължава живота на митологичното съзнание и силата на митовете от периода на Преселението, които намират вече своето писмено вербализиране²⁹. Чрез

---

²⁶ Wolfram, H. "The Shaping of the early medieval Kingdom", *Viator*, 1970, pp.1-20, *History of the Goths* Berkeley, 1990.

²⁷ **Hedeager, Lotte** "The Creation of Germanic identity", *A European Origin Myth. Frontieres D'Empire. Nature et signification des frontieres romaines*, eds. P. Brun, S. van der Leeuw, C. Whittaker (Memoires du Musee de Prehistoire d'Ille-de-France 5, Nemours, 1993, pp. 121-132) .

²⁸ **Hedeager, Lotte** - Migration Period Europe: The Formation of a Political Mentality" - In: *Rituals of power. From Late Antiquity to the Early Middle Ages* Eds. Frans Theuws and J. Nelson, Brill, Leiden, Boston, Köln, 2000 (The Transformation of the Roman World, vol.8), p.15ff.

²⁹ SNORRI STURLUSON, *Edda*. Transl. and introduced by A. Faulkes, London, 1987.

космогоничните митове, племенните истории и генеалогичните линии на V и VI век съответстват на създаването на хибриден романо-германски стил. Споделянето на общи културни кодове изгражда чувство на общност, както и на социалната роля на отделни групи в тази общност, което актуализира и мобилизира концепцията за света на общността в лиминални и преходни моменти.

Именно този символизъм на космогонията и социогонията е вплътен в военния комплекс. Военната организация на ранните общества е един от стълповете в процеса на държавообразуването. Постепенно обаче промяната на военната организация от племенна през съюзи на племена към армия на една държава заема неравномерни и разнородни прояви в различните култури и географски пространства.

Природата на тайните мъжки съюзи (*Männerbünde*) е в основата на организацията на военната структура и на самото общество в архаичната и древната епоха³⁰. По-късно те играят съществена роля за образуването на варварските държави в периферията на късноантичния свят прехода от античност към средновековие. Това се извършва по различен път като вида социално устройство при тях има различни наименования: военна демокрация, варварски държави, безкласово общество (*pax nomadica, pax barbarica*)³¹.

За германските народи у германските племена е "comitatus", навлезъл в практиката чрез Тацитовата "Германия".³² В Рим преторианската гвардия е била реформирана от Каракала по модела на германската. Франко Кардини изследва тези общества сред германи лангобарди, сакси, франки и разбира се и викингите-вареги и древните руси. Амбициозният водач на дадения род/племе, който се бори за власт, трябва да събере една дружина от лично селектирани войни и следователно дължащи му особено подчинение. Новият водач трябва да спечели специални победи за да ги привлече на своя страна. Ако той е успешен в начинанията си, той привлича повече последователи. Имащи в първоначалната си форма за цел социологизирането на младежите по време на ритуалите от прехода на инициационния цикъл, тези мъжки съюзи са били адекватна форма за закрепването на групата войни около техния лидер. За да може да поддържа властта и авторитета си в тази организация водачът я

---

³⁰ **Weiser, L.** Altgermanische Jünglingsweihen und Männerbünde. 1927; **Höfler, O.**

"Kultische Geheimbünde der Germanen", 1934.

³¹ **Pauhl, W.**, Herrschaft und Subsistenz. Zum Wandel der byzantinischen Randkulturen an der Donau vom 6.-8. Jahrhundert. - In: *Awaren Forschungen*, Hrsg. **F. Daim**, Archaeologia Austriaca, Monographien, Band 1. Studien zur Archaeologie der Awaren 4, Institut fuer Vor-und frueh geschichte der Universitaet Wien, 1992, S.13-

³² **Tacitus**, *Germania*, ed. Much, rev. Kienast 1959, 373 (Ch. 43) and 84 (Ch. 6).

санкционира чрез мистични обреди и ритуали. Под закрилата на определен култ, членовете на тайните мъжки общества се отграничават от обкръжаващите ги, като твърдят, че са богоизбрани и пазители/носители на свещената сила. Следващата стъпка на лидера е да намери подкрепа у подчинените пасторални племена или други родове чрез женитби - екзогамни връзки. Така чрез помощта на новите партньори владетелите придобивали контрол или чрез сила или чрез убеждения, тъй като за попълване на човешките ресурси, при системата на управление, за армията и администрацията е било необходимо да се осигурява непрекъснат поток от войни.

Това продължава и в периода на викингското време³³. Този сегмент от обществото за епохата обикновено се определя като дружина, а културата – дружинническа. Институцията - Дружина обикновено е организация от професионални войни, начело с военен водач (вожд, крал, цар, княз), съществуваща в редица народи НА ОПРЕДЕЛЕН ЕТАП ОТ РАЗВИТИЕТО. Структурата на дружината е обект на много изследвания. Природата на военната организация - професионални войни или и наемници³⁴ обединени около водач – наречен цар в западните хроники или граф (Earl, count) Като цяло дружинната система на Древна Русия представлява крупна влиятелна, стройна и постоянна организация на въоръжени, които имат широки функции и пълномощия за военно и обществено управление – освен осигуряване на сигурност срещу „чужди“ нападения, контрол на пътища, съдебни функции, митнически, гранични и други, осъществява сама нападения, походи, колонизация, търговия – т.е. осъществява политическа и икономическа власт³⁵. Първото споменаване на руската дружина е в 862 г.

Йерархията и ролята на предметите и функцията им в културата по археологически данни (погребенията в камерни гробове с насипи (сопки) с комплекти от въоръжение и снаряжение и др. предмети отразяват йерархията в обществото – по-богати или не толкова, принадлежащи на различни членове. Писмените извори описват тази йерархия особено в „пирове“ особено за Владимир където той събира «боляре, гриди, сотские, десятские и нарочитые мужи». (В социалната лексика са съхранени тези етнокултурни компоненти: *бояр (боляр)* — тюркиска заемка, обозначаваща старшата дружина, *гриди* — скандинавско заимстване - младша дружина, *сотские, десятские*,

³³ **Halsall, Guy** Warfare and Society in the Barbarian West 450-900. Routledge, London and N.York, 2003, p. 105-113.

³⁴ **Reuter, Th.** The Recruitment of armies in the Early Middle Ages: what can we know? - In: *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective AD 1-1300*, p.32; **Hooper, N, & Bennet, M.** Warfare The Middle Ages 768-1487 Cambridge Illustrated Atlas, 1996.

³⁵ За Русия вж. трудовете на Б. Д. Греков, С. В. Юшков, В. В. Мавродин, Б. А. Романова Б. А. Рыбаков

нарочитые мужи — славянская терминология. Предводителят носи титлата *князь* след Светослав, до него – тюркската тила каган.) Тук целта е не толкова да се направи характеристика, а да акцентираме върху факта 1) че е наемническа – т.е. състава е мултиетнически (в нея участват и войни от тцърски племена, фино-угорски и други наемници, макар че в началото ядрото е от варяги, а по-късно в славянския състав са асимилирани скандинавски и „номадски” елементи от сибирско-средноазиатската културна традиция. Тази асимилация е особено видима в епохата на Светослав, който сам живее според тези традиции (съдейки по описанието на Лъв Дякон) и паметниците които са оставени от неговото време Чернигов и Гнѣздово. В. Т. Пашуто³⁶ нарича “славяно-варяжски синтез” тези отношения, които са се установили между варяги и славяни на север в източна Европа, включващ хазарското наследство и другите етнокултурни елементи на степната зона, който определя историческия ход на историята.

Обичайна практика е войните от групата да изповядват единен общ култ – в случая с германките дружини това е култът към Один, а самите войни, изпълняващи ритуалите на култа и изпадащи в транс, се наричали берсерки. Подобни практики вероятно са били и тези, споменавани от император Константин Багрянородни в Книга на церемониите VII, където споменава „готски танц”, игран от членовете на „варяжката гвардия”, които носели животински кожи и маски³⁷. (Такъв ритуален танц се вижда изобразен върху пластините на племовете, открити в Швеция, по-специално върху тези от Торслунда, където войните са показани в ритуален танц.) Смята се също така, че подобни ритуали са изпълнявали ролята на инициационен акт, когато младият нов член на дружината е включван в нея след изпълнение на изпитанието – или истинска или симулирана битка или двубой. Сведенията от сагите³⁸ често описват подобни битки, където героят трябва да влезе в бърлогата на мечка, да я убие и да донесе като доказателство лапата ѝ. Пластинките на племове от Швеция (Вендел, Валсйерде и Торслунда) и от Сатън-Ху, Англия се свързват с подобни описания в сагите, където

---

³⁶ **Пашуто В. Т.**, Русско-скандинавские отношения и их место в истории раннесредневековой Европы – В: Скандинавский сборник. Таллинн, 1970. Вып. 15. с. 53-55. **Амельченко В.В.**, Дружины Древней Руси. 1992. **Петрухин В. Я.**, Славяне, варяги и хазары на юге Руси. К проблеме формирования территории древнерусского государства. – В: Древнейшие государства Восточной Европы. 1992-1993. — М., 1995 г **Jansson, I.**, 1997 Warfare, trade or colonization? The Rural Viking in Russia and Sweden. Lectures. P. Hansson (ed.) Oerebro. 9-64. **Jansson, I.**, 2005 Situationen i Norden och Östeuropa för 1000 år sedan. Från Bysans till Norden. H. Janson (ed.) Malmö. 37-95.

³⁷ Hilda R. Ellis-Davidson. *Pagan Scandinavia*. NY: Frederick A. Praeger. 1967. p. 100.

³⁸ Северната или още нордска митология е позната по редица извори, най-вече по епичните поеми на Снуре Стюрлюсон Саги за кралете на Севера, т. I и II. Военно издачество 2003, превод Румяна Сиромахова.

човешката фигура е показана като част от композиция с животно или пък е маскиран персонаж, наподобяващ животно³⁹. Войнът-берсерк притежава магически имунитет чрез оръжието, което го олицетворява, като омагьосано чрез клетва към Один.

Примерите в писмените извори са много, напр в „Хавамал” Один произнася заклинания с които се постига подобна защита обикновено се отнасят за меч и щит⁴⁰. В тези текстове се прилагат различни литературни похвати за предаване и акцентирание на символиката на сакралните вещи. Най-пълноценно текстовете са изследвани от гледна точка на съответствието им с ритуалите и митологическата им основа. Един от най-описваните сюжети е този на борбата на Сигурд, убиващ дракона Фафнир. Този сюжет е и един от най-разработените като визуален текст. Митологичен хипостаз на поетичната основа на текста и изображението е борбата на Один с Мюмюн.

Освен кенингите – постоянните епитети при описанието⁴¹, като цяло се прилага и познатата литературната форма на екфрасиса⁴². Саксо Граматик използва неколккратно тази форма в *Gesta Danorum*. В книга IV напр. той описва щита на Амлет, на който са били изрисувани подвизите на героя като младеж, а в книга VII, в една подробна поема умирацията Хилдигер говори за щита си изписан с множество сцени на неговите подвизи. Посочването на първопричинните примери като описанието на щита на Еней в Енеида (*Aeneid VIII*) не намалява стойността на скандинавската поезия. В поемата на Snorri Sturluson *Skáldskaparmál* се цитират няколко стиха, които вероятно принадлежат на исландският скалд от XII век Einarr Skúlason където поетът благодари на владетеля за дара му - бравда инкрустирана със злато. Стиховете описват орнаментацията.

Затова и ролята на визуалните образи следва да потвърди символиката на предмета в ритуала, които е значим за легитимацията на властта. Символиката на предметите на въоръжението намира доказателства в писмените извори от епохата. Има редица сведения за символиката на предмети като лък, меч, копие, бравда, които може да се определят като принадлежащи към второфункционалната войнска символика от тричастната идеология на индоевропейското миторитуално съзнание.

---

³⁹ **Margaret A. Arent.** "The Heroic Pattern: Old German Helmets, Beowulf, and Grettis Saga." in *Old Norse Literature and Mythology*. ed. Edgar C. Polome. Austin, Univ. of Texas Press. 1969. pp. 133-139

⁴⁰ вж. Lee M. Hollander, trans. *Poetic Edda*. Austin, Univ. of Texas Press. 1962

⁴¹ **Meissner, Rudolf.** *Die Kenningar der Skalden. Ein Beitrag zur skaldischen Poetik*. Bonn, etc.: Schroeder. Rpt. Hildesheim etc.: Olms. 1921.

⁴² **Clunies Ross, Margaret.** 'The Cultural Politics of the Skaldic Ekphrasis Poem in Medieval Norway and Iceland'. In *Medieval Cultural Studies*, ed. H. Fulton, R. Evans, 2006.

Оръжията лък, меч, копие, брадва са не просто вещи, а заемат характерни позиции в ритуала на царската инициация и тяхната символика (оттам и украса) са част от общите миторитуални представи, изразяващи представите на човека като социален субект за устройството на природата и космоса.

Обикновено лъкът и стрелата се възприемат и тълкуват като са шамански атрибути, но макар, че чрез лъкът се достига божественото (именно на тази база е алюзията за лък-арфа и стрела-струни, музиката чрез която се издига душата, както при шаманизма⁴³, лъкът все пак не отговаря на първофункционална жреческа функция, а на войнската. За това говорят легендите, където се определя владетеля чрез участието на тази сакрална вещ. (Напр. в изображенията върху арибала от Кул-Оба е представена скитската етногонична легенда - тримата синове на Херакъл-Таргитай са подложени на ценностно изпитание в обтягане на лъка, завещан от баща им на най-достойния. Първият не успява и е ранен от отскочилият лък в устата - вероятно това е представителя на жреческото съсловие в династията, вторият също пропада и е ранен в крака - става дума за представите за третата идеологическа функция - на най-нисшата социална прослойка, и едва войнът се справя а трудната задача, тъй като негов орган са ръцете)⁴⁴. Че семантиката на лъка и стрелата имат двойствена природа говорят и сведенията от фолклора и обрядите на древните индогермански народи, както и на народите от Средна Азия. От една страна стрелата има соларно-хтонична символика в земеделска обредност и календарни празници, а от друга, тя неизменно се свързва с войнската инициация и социално-правовите отношения като символ на слънчевия бог Гойтосир. Затова, когато се използва лъкът като инсигния, сякаш се налага водаческата функция на вожда-войн и неговата способност за възможност за преходност, за връзка с горния свят, докато други войнски функционални инсигнии имат повече символиката на насочваща към долния свят и побеждаваща го, чрез активния жест на промушване, пробождане. Това са копието и мечът. Т.е., докато лъкът има повече слънчева, небесна, насочена към божеството конотация, мечът и копието имат определено героическа конотация, която отвежда към паралелите между владетеля и героя, в техните завоевателски и победоносни действия и функции.

Символиката обаче на копието (макар и прободно оръдие) води до конотациите със световното дърво и се свързва с иконографията на боговете от типа суверени. Един

---

⁴³ Pettazoni, R. The chain of arrows, - *Folklore*, 36, p. 151, J.-P. Roux, p. 11, Py, с.15, цит. Широкогоров за Тунгуските шамани)

⁴⁴ Маразов-1988

в "Хавамал" виси обесен на дървото 9 нощи наранен с копие (Едда). Символиката на връзката между небето и земята чрез копие-световното дърво се съдържа в символиката на *rhomphaia*- императорското копие на Василий II, чието изображение познаваме от Менология на самия император⁴⁵. С подобна символика на *rhomphaea victoriae* е и папската ромфея, побеждаваща смъртта. Тя е *die sancta lancea* на новия Мойсей. Че сакралното копие е спуснато от небето като свещена инсигния на Отоните говори и Лиутпранд от Кремона (960г.).

Докато обаче конотацията на царската легитимация чрез копие се свързва с космологическото съответствие на света на боговете, определено мечът се свързва с легитимиране на царската институция чрез второфункционалното войнско начало. Според Херодот (IV, 6,2) "старинният железен меч", кумирът на Арес, е бил поставен във всеки район на огромна площадка и ежегодно му се принасяли в жертва не само животни и коне, но и хора, чиято кръв се събирала и изливала върху меча. Според историческите сведения силата на Атила, вождът на хуните се дължала на това, че той намерил скитския меч на Арес. Йорданес, говори, че най-почитан сред хуните е мечът на скитските царе, т.е. мечът на Арес, който е бил скрит в древни времена и открит по-късно с помощта на вол⁴⁶.

Мечът е атрибут на героите в древногерманските саги. Мечът е даван на героите от боговете - Сигурд, възпитаван в гората от ковача-магьосник (братът на Фафнир), получава от него меч, с който убива Фафнир и взема съкровището; в друга версия пък той го е получил от баща му, който го е получил от Один. Мечът на Беоулф също има героична генеалогия. Наподобявайки божественото действие, аналогично владетелят раздава меч на подчинените, сдобили се с войнски статус след даден период на изпитание и инициация. Ритуалната основа на военната организация на викингската епоха следва и доразвива миторитуалния комплекс от предишните епохи. Мечът играе голяма роля. Клетвата върху меч е в сърцевината на култа. В периода на Преселението и епохата Вендел широко са разпространени т. нар. мечове с пръстеновидно навершие на ръкохватката. Най-известните са от Сътън-Ху и Валсйерде,⁴⁷ като се приема, че символизира връзката на вожда с подчинените му с т. нар. привързани ленти на мира, обозначаващи преданост, лоялност.

---

⁴⁵ Иор Сеусенко Menologium

⁴⁶ Йордан. О происхождении и деяниях гетов. Getica M., 1960, с.90

⁴⁷ Montelius brought together the Swedish material in 1924 Behmer 1939. Arwidsson 1954, 1977

Ритуалите на царската власт са корелации на митопоетическите текстове за героите. Епосът на нартите описва мечът на героя Батраз, като почервенял от кръв, той е скрит в дълбините на Черно море откъдето понякога излита, произвеждайки на запад страхотна мълния⁴⁸. Мечът Ескалибур също притежава и носи магически качества за приносителя⁴⁹. Поради тези причини ритуалното зариване и ритуалното обезсилване на меч чрез зариване, потопяване, счупване е сакрален акт, част от общия миторитуален контекст на зариването на съкровището.⁵⁰ Все още има разнородна интерпретация на ритуала на зариване в различните му култови и функционални варианти, напр. за депозитите от бронзовата епоха⁵¹, за ролята на ритуално заритите сакрални вещи у келтите⁵². За желязната епоха също депозитите представляват голяма част от намерените артефакти. Най-известни са вотивните депозити от латенската култура⁵³ и за Скандинавия - находките от Илеруп (Illerup) и Шедемосе (Skedemosse) на о-в Йоланд⁵⁴, които продължават като значение и традиция и през следващата викингската епоха⁵⁵. Символиката на бравата също има подобна знакова, сакрална стойност и идеологическа функция от дълбока древност.

Коланът с ремъци, метални пластини за украса на кожените ремъци и тока, с халки за окачване на предмети, е резултат от дълга традиция и еволюция на Евразийския номадски свят от I хил. до Хр. Почетният аспект на номадския военен колан има връзка с пояса на героите от митологията и епоса. Героите-войни, почитатели боговете-ковачи, родоначалници на коваческото изкуство и въоръжението на война, а също така и тези на огъня, приемали от тях както символично оръжие, така и колан - пояс, означаващ подчинение и вяност, обвързаност⁵⁶. Развитието на колана в Скандинавия има обща характеристика с германските стилове на украса и с функцията на война в германското общество, като част от облеклото и снаряжението.

Освен находките от снаряжение и въоръжение, следите от присъствие на викинги

---

⁴⁸ Дюмезил, Ж. 1990, 58-63

⁴⁹ **Graham Campell, J.**, *Cultural atlas of the Viking world*. New York. 1994; **Green, M.**, *Celtic goddesses – Warriors, virgins and mothers*. London. 1995.

⁵⁰ Маразов, 1998

⁵¹ **Graham Campell, J.**, *Cultural atlas of the Viking world*. New York. 1994

⁵² James, S. *Exploring the world of the Celts*. London, 2005.

⁵³ **De Navarro**, *The finds of the site of La Tène*. Oxford, 1972.

⁵⁴ **Hagberg, Ulf Erik**, *The archaeology of Skedemosse II. The votive depositions in the Skedemosse fen and their relationship to the iron-age settlement on Öland, Sweden*. Uppsala, 1967; **Ilkjaer, Jörgen**, *Illerup Ådal – et arkaeologisk tryllespejl*. Moesgård, 2000.

⁵⁵ **Kristiansen, K.** *Bronze age studies*. Transactions of the British-Scandinavian Colloquium in Stockholm, May 10-11, 1985. Eds. **Hans-Åke Nordström & Anita Knappe**. The museum of national antiquities/Stockholm studies 6. Stockholm, 1989.

⁵⁶ **Price, N.** "Sorcery and Circumpolar Traditions in Old Norse Belief" *The Viking World* ed. S. Brink. Routledge, 2008.

на Балканите могат да се потърсят и в предмети на култа – различни пандантиви и апотропеи. Въпросът за приемането на християнството на Север е многократно разискван като се отчитат сложните взаимодействия именно между ечизеския образ и християнските представи, на тяхното преплитане и на вплитането на композиции, техники и прийоми. Независимо от съществуването на официално признаване и налагане на християнството на Север, може да се твърди, че все още съществува един пласт от по-стари вярвания и представи, които се коренят в архаичната Евразийска култура.

Някои от предмети на култа и различни видове апотропеи, открити по днешните български земи, определено могат да се свържат с представи и вярвания на народите от Севера и по-специално на викингите. Такива са амулетите двойни-брадви, които с широко разпространени и в Източноевропейските степи. За някои от тях не е ясно дали могат да се определят като част от култовата практика и обреди, свързани с войнската инициация и най-общо със статуса на война или пък принадлежат като знаци към комплекса от женски статусни вещи.

Но най-определено могат да се свържат някои човешки изображения върху амулети от Плиска и Преслав с иконографията на лицевия образ в скандинавската митология и култура. Така познатите амулети от Преслав с лице, развиващо се в палмета и лице с мустаци, могат да се видят големи прилики в стилизацията на човешкия образ в култови артефакти на викингите от Скандинавия. От друга страна те могат да се свържат и с предмети, намерени в Източна Европа, в среда на дружинническата култура на руси и варяги в Киев, Чернигов и други погребални комплекси и селища.

1.6. Функционална и композиционна трактовка на образа в изкуството на Севера

Йерархията и ролята на предметите и функцията им в културата по археологически данни (погребенията в камерни гробове с насипи (сопки) с комплекти от въоръжение и снаряжение и др. предмети отразяват йерархията в обществото. Изкуството като форма на комуникация и в праисторията картинната комуникация е значително по-обичайна отколкото е в модерните времена. В общества със силна устна традиция, информацията често е запазвана и предавана чрез материалната култура. Това се отразява не само на историческите традиции, но също така на тяхното

политическо манипулиране. В определени обстоятелства употребата на изкуството в социален контекст може да допринесе до набор от политически мотиви, и те много често изпъкват на повърхността по време на промяната на системите на управление. Изкуството е и един от ресурсите, използвани в социалната борба за власт и по този начин става средство на пропаганда. В случай на нови системи на власт и новоформиранни държави (обединението на територии) е особено важно за постигането на ефективна пропаганда като средство за легитмирането на новата власт и последвалите социални разлики, които трябва да се запазят. Затова всяка нова система на управление се стреми да контролира изкуството. Точно в контекста на борбата за власт изкуството може да стане форма на идеологическа комуникация, с различни стилове, изразяващи идеологически конфликти.

Формирането и обединяването на кралства по време на епохата на Великото преселение на народите се свързва с борби за власт между няколко центъра, чиято сила се променя с времето. Евентуалният резултат е, че някои центрове нарастват по сила, а други са погълнати от тях. Като следствие на покоряването териториите се свързват в нови единици или се разделят между определен брой от тях. Някои династии падат и други по-властни фигури тогава завземат властта. В резултат, не само физическият обсег на районите варира, но и силата в тези райони се мени. Дори след като границите стават относително фиксирани, тези борби за власт продължават вътре в самите кралства, често под формата на разногласия между водещите фамилии на нацията.

Глава Втора

Пластическа трактовка на образа и стилове в изкуството на викингите

Развитието на пластическото изграждане на образа в изкуството на Севера през викингската епоха се категоризира в няколко стила. Корените на стилизацията и образния арсенал се намират в предишната епоха, наречена за Скандинавия Вендел - по името на археологически обект, дал едни от най-представителните образци (обхващащ периода VII-VIII в. докато в Западна Европа е по-известен като меровингски период) и на предишната епоха на Великото Преселение. Изкуството на викингите е самобитно и малко засегнато от това на останалата част от Европа до края на XI век, освен в заемането на случайни мотиви или елементи; но накрая то отстъпва на романското изкуство на западна Европа. В историческа перспектива се създават т. нар. германски стил, чиито ключове са: човешкият образ, животинският образ и орнаментът, като подходите към изучаването и интерпретирането им, различни типове и дефиниции варират почти до безкрай⁵⁷.

В центъра на стиловете на германските народи и по-специално през разглежданата епоха на викингите стои животинският образ. Всъщност животинският стил е феномен, познат в различни форми в много общности от Китай през Сибир и източноевропейските степи и Централна и Южна Европа до Западна Европа на келтите. Не напразно учените са установили общите закономерности на интерпретация на образа в този широк ареал и приликите му с интерпретацията на животинския образ в ранното германско изкуство на готи, вандали и други германски племена. Много от чертите, познати от скандинавското животинско изкуство, са намирани в неговото континентално копие, което показва, че скандинавското изкуство явно взимства определени елементи от Средиземноморското изкуство. Като цяло, има много общи черти в европейското животинско изкуство, но съществуват обособен брой елементи, които „регионализират” животинския стил и дават на различните културни региони своите собствени характеристики. По силата на тези локални характеристики може да се разбере колко дълбоко вкоренен е чистият животински стил в някои места.

---

⁵⁷ Earle, T. "Style and Iconography as legitimation in complex chiefdoms" - In: *The use of style in archaeology* eds. M. Concay and C. Hastorf Cambridge 1990, pp.73; Haseloff, G. *Die germanische Tierornamentik der Völkerwanderungszeit* .Berlin and N.York, 1981.

Като цяло животинските образи са част от т.нар. система от класификатори. Добре известни са поразително подробно разработените класификации на растения и животни в различните архаически култури. Всъщност подобен род класификации е резултат от диалога на човека с природата, за който ставаше въпрос и по-горе. Тяхната характеристика /обем, йерархичност и др./ позволяват да ги разглеждаме в качеството на своеобразно продължение на тази изходна класификация, която е била зададена в митовете и ритуалите на творението. В тази връзка трябва да си припомним забележката на Л.Строс за това че всичките тези животни и растения, са известни на архаичния човек не поради това, че те са му били полезни, а напротив - тяхната полезност е определена от включването им в единен глобален комплекс, с помощта на който човекът се ориентира в окръжаващия го свят.

Третирането на животинския образ и най-вече разчленяването сякаш има връзка с представата за животните като *pars pro toto* от една страна, а от друга във връзка с мита за драконоубиеца Сигурд и разчленяване на частите в общия индо-европейски контекст на акта на съзидаването.

Скандинавските животни имат всички свои отделни елементи (глава, стъпала, крака и тяло), но те не са ясно представени по такъв начин, така че да се възприемат като животно. Рядко е конкретизиран даден вид, а по-скоро сякаш са отбелязани характерни причнаци или черти на животното. Глави, стъпала, крака и тела съставляват един вид градивни части, чрез които животните могат да бъдат сглобени. Как може да се обясни този начин на дисекциране на вида? Навярно защото наистина според представите за заместимостта на *pars pro toto* всички части могат да се взаимозаместват и затова се акцентира на най-важните – муцуна, очи, уши, скелетна структура, утроба.

Въпросът за „реализма” и натуроподобното представяне на животинския образ сякаш е в центъра на повечето изследвания върху интерпретацията на животинския образ на Север. Животните не са реалистични, но по-скоро са израз на животински символизъм, включвайки животното и анатомичните му компоненти – пример на един вид „типификация” на животното или един вид стилизиран натурализъм, в който характерните черти стават изобразителни. Животните могат да бъдат построени от елементи от различни зверове; краката и други елементи могат да бъдат заместени от по-далчени животни или човешки маски; краката могат да вземат формата на стъпала или глави.

Животинският образ е характерна черта на декоративното изкуство на германска Европа през ранното Средновековие като скандинавският се смята за една от на-

важните творчески лаборатории, където иманентните германски черти се съчетават и преобразуват с наследството на римската тематична образност и стилова иконография, за да се трансформират в нови образи и иконография на германския образен арсенал, която виждаме в т. нар. брактеати от меровингския период. Според Кампбел⁵⁸ от V до VIII век в голяма част от германския свят (включително Англо-Саксонска Англия), оригиналните животни и човешки фигури стават доста разчленени и изкривени, в резултат, на което стават неразбираеми за неопитното око. Това твърдение е валидно и за голяма част от изкуството на викингите, но то може да бъде разчетено с търпение и практика. Въпреки привидната неподреденост и неразбираемост на изпълнените повърхности могат да бъдат открити стандартни, но променящи се мотиви и схеми на изображение, присъщи на художествената традиция за съответната епоха и място. Най-големият принос в разкриването на спецификата, хронологията и морфологичните белези на отделните стилове в стадиялното им развитие дължим на Бернхард Салин⁵⁹. Според него традиционно германското животинско изкуство се разделя на Стил I, II и III, последвани от стиловете от епохата на викингите. Къде стои в тази система човешкият образ? Като цяло в германското изкуство изкуство преобладава интерпретацията на животното, а човешките фигури имат специфично място.

За природата на орнамента и орнаменталното начало съществуват редица теоретични и аналитични трудове в социокултурен, психологически, антропологически и други различни аспекти. Наред с това, повечето трудове разглеждат конкретно даден културен регион или паменици, което пречи да се осмисли връзката между орнаменталното и фигуративното начало.

Орнаменталното начало се свързва най-вече с природата на растителната украса, която е позната от Средиземноморската култура в от дълбока древност. При разглеждането на орнаменталната декорация се забелязват устойчиви орнаментални мотиви, основани на един или на няколко флорални елемента и разработени във фризови и килимни композиции. Сами по себе си те могат да съществуват самостоятелно или да се съчетаят с животински мотиви, като много често животинския образ съхранява своята цялост и даже илюзионистична наподобителност. Много рядко могат да се намерят животни, трансформирани в растения, където главата представя стъблото и цвета, а стъпалата – листата.

За разлика от Средиземноморските култури и културата на Предна Мала Азия, в

---

⁵⁸ **Graham-Campbell, James, and Kidd, Dafydd.** *The Vikings*. London: Tabard Press, 1980.

⁵⁹ **Salin, B.,** *Die altgermanische Thierornamentik*. 1904

древната Евразийска култура, както и в древното наследство на германските народи, орнаментиката има друго развитие.

2.а. Стил „Броа-Усеберг”

Стил Броа-Усеберг обикновено се датира от края на VIII век - първа половина на IX. И се определя като ранен викингски стил. Началото на епохата на викингите не се отбелязва от внезапната поява на нов художествен стил, а от продължението на текущия през VIII век, с допълнение на един нов и високозначим мотив. Стил Е е името, дадено на изкуството на късния VIII век и част от IX. Този стил се развива от предхождащите епохата на викингите животински стилове А – D, всички част от така наречения Стил III. За най-ранен викингски художествен стил се приема този, намерен в Осеберг. Той е труден за датиране, но популярността му е най-голяма в края на VII и началото на IX век. Включва три главни мотива, които могат условно да бъдат описани от тяхната употреба в серия от златно-бронзови апликации за кон, намерени в гроба на мъж в Броа, Готланд.

Пластичното решение на самите апликации, с употребата на геометрични рамки, трябва да бъде зачетен, преди актуалните мотиви да се разглеждат в детайл. В някои случаи тези рамки разделят повърхността така, че едно животно изпълва всяко от полетата; алтернативно рамката може да бъде поставена върху животно, което тогава изглежда, че е зад ажурен екран. В други случаи животните са поставени над рамката, която е която е хваната от тях в техните лапи. Какъвто и да е подхода, избран от майстора от Броа, рамката е внимателно проектирана от него, за да бъде повече от граница, тя е неразривно свързана с разнообразието и композицията на самия животински орнамент.

Три мотива са най-често използваните – първият представя удължено животно, гледано в профил. То има змиевидно двойно очертано тяло, с малка глава, изпъкнало око и листовидна опашка. Тялото е продучпено в шията и бедрото със сърцевидни отвори, през които излизат тънки нишки, наподобяващи растителни филизи. Вторият мотив е животно по-компактно от изобразяваното в първия мотив, което няма двоен контур. То може да е подобно на първия мотив, но се среща и под формата на птица, изобразена с изпъкнали гърди.

Третият мотив е „вкопчени животни”. „Вкопчени животни” взема името си от нейната най-очевидна характеристика – лапите, които хващат рамките около и под тях, които се вкопчват сами или едно в друго (няколко звяра могат да бъдат вкопчени в една

композиция). Тези силни животни са новото откритие на скандинавското изкуство. Те толкова се харесват на вкуса на викингите, че се наслаждават на широка популярност и дори оцеляват като мотив през X век. Тогава те приемат много форми, най-известните образци са амунициите от разкопките в селището Броа, дръжката на меча на Стайнсвик, ажурна брошка и други.

В южна Скандинавия има съвременен вариант на стил Е, познат като стил F, който просъществува кратко. Вдъхновен е от англо-франкско изкуство, разпространено на континента от англо-сасконски мисионери и бележи своя връх около устието на Рейн, както и в други места. Стил F показва, че скандинавците имат връзка със Западна Европа, дори преди първите документиранни викингски експедиции. Животните в този стил са предимно малки, компактни и свързани с мотивите, покриващи цялата повърхност с очертани полета.

2.6. Стил „Боре”

В IX век се формират два нови стила „боре” и „йелинг”. Те носят имената на местата в Скандинавия, където са намерени орнаментирани предмети, предствящи стиловете. Първият стил, който възниква, е боре стил, наречен така на богата гробна могила в Боре, Вестфолд, Норвегия. Стилът Буре е най внушителният стил на викингската епоха, забележителен не само по географско разпространение но и по съдържание. Приема се, че се използва от 830 или 850 до 975 г. Стилът Боре процъфтява когато се постига кулминацията на викингската експанзия на Запад - до Британските острови и Франция, на Изток до реките на Волга и Днепр до Византия и Халифата. Стилът Боре представлява скандинавски принос към комплекса от стилови изразни средства, които могат да се видят в произведения на пресечните точки на тези търговски средища по пътя на Изток. Това е един от забележителните стилове и принос към колективния стил на скандинавските колониални и търговски центрове в Източна Европа през X в. Неговото влияние е по-слабо във Великобритания и Ирландия.

Стилът „Боре” представлява последен стил на езическата епоха и не престава да бъде на мода до втората половина на X век, така че е съвременен на последвалия го „Йелинг” стил, който е популярен от късния IX до късния X век. Обичайно е двата стила да се срещат върху един предмет. С християнството пристига и романско влияние върху скандинавските стилове, чийто предвестник е стил „Рингерике” и е видим в стил „Урнес”.

Според Дейвид Уилсън⁶⁰ стилът възниква при производството на накити и скъпоценни метали. Украсата с пресичащи се линии, която често се среща върху медни сплави в произведения от миналата епоха първоначално имитирала филигран. Същински филигран бил използван но в ограничен мащаб през викингската епоха.

Главни елементи са животни - преплетени и отворили паст, ленти и маски на животни и хора.⁶¹

Най-предпочитани са изображения на единично животно, наподобяващо лъв или прилеп с кръгли изпъкнали уши и на вкопчени зверове. Често използвани образи на животни са от тези от фелинен тип, наподобяващи лъв или прилеп с кръгли изпъкнали уши. Те са показани винаги в характерна поза, с тяло, приличащо на панделка, стоящо в арка под главата и с лапи, които са вкопчени в собственото тяло и в рамката около него. Хапещият хищник, според Йоханес Брьонстед,⁶² е описан като "груб, масивен, с мускулести форми и силни сграбчващи лапи или садни крайници, с които се държат здраво един до друг или се преплитат като рамка на орнамента, а лицето е винаги показано *ан фас*. То е стилизирано, с неестествени пропорции. Бедрата оформят спирала, а краката обикновено са свити напред. Стъпалата понякога наподобяват куки, понякога имат оформена лапа от два или три елемента, а понякога се вкопчват в рамката. Този дизайн е рядко срещан. Произходът му е дискуссионен и се приема, че е свързан с каролингското и англо-саксонското изкуство, т.е. възприема се в Скандинавия от паралелните му съвременни влияния. Изследователите, които първи са дефинирали този мотив, го наричат „нордическо-каролингския лъв“⁶³, но повечето изследователи акцентират върху разликите между скандинавския „сграбчващ“ звяр и континенталните примери и поддържат тезата, че това са две различни традиции, едната – скандинавската, която води и до древни евразийски корени, е различна от европейската християнска традиция при представянето на звяра⁶⁴. При използването му в стила „Боре“ ‘сграбчващото’ или „вкопчено“ животно е сякаш „усмирено“, а

---

⁶⁰ **Wilson, D.** *Vikingatidens konst*. Lund, 1995, p. 91 f; The earliest animal styles of the Viking Age – In: **Müller-Wille, M. & Larsson, L.O.** (eds). *Tiere, Menschen, Götter*. Göttingen. 2001.

⁶¹ последно изследване принадлежи на Maixner 2004. **Maixner, B.** Die tierstilverzierten Metallarbeiten der Wikingerzeit aus Birka unter besonderer Berücksichtigung des Borrestils. **Müller-Wille, M.** (Hrsg.), *Zwischen Tier und Kreuz. Untersuchungen zur wikingerzeitlichen Ornamentik im Ostseeraum*. Mainz, 2004.

⁶² **Johannes Brondsted** *Early English Ornament*. London. 1924, p. 167-169.

⁶³ **Müller, S.**, Dyreornamentikken i Norden, dens Oprindelse, Udvikling og Forhold til samtidige Stilarter. *Aarbuger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* Copenhagen, 1880.

⁶⁴ **Wilson Wilson, D.**, The earliest animal styles of the Viking Age. – In: Müller-Wille, M. & Larsson, L.O. (eds). *Tiere, Menschen, Götter*. Göttingen. 2001, p. 144.

тялото му обикновено се представя симетрично като се използва гръбнака като ос⁶⁵.

Други учени смятат, че Скандинавският произход на стила „Боре” е очевиден. Животното с вкопчен крак очевидно произлиза от мотива „вкопчени зверове”, видян в своята най-чиста форма в Осеберг. Така стилът „Боре” може да бъде разбран във връзка с неговите предшественици, но другите му мотиви за по-трудни за интерпретиране и това важи с особена сила за пръстеновидната верига, чиито прозиход е неясен. Тя не се появява в тази форма в по-ранния скандинавски контекст и със сигурност не е позната извън Скандинавия. Има голяма доза индивидуалност в предметите, декорирани в този стил. Те очевидно са направени от група занаятчии, които имат въображение и които постепенно разчупват съществуващата традиция на изкуството в района. Гледащото назад животно няма паралел другаде. Изглежда няма връзка с нищо, представено в по-ранното скандинавско изкуство. Спиралата на бедрото например е типично островен мотив, а животни, гледащи назад са много често срещани в островното изкуство. Но няма доказателства за келтски или англо-саксонски произход. Всъщност и спираловидното бедро, и гледащото назад животно се появяват в по-ранен скандинавски контекст. Според Уле Йенсен⁶⁶ животните вероятно трябва да се интерпретират като уникална и краткотрайна характеристика на определен занаятчия в боре работилница. Мотивът очевидно никога не засяга стила дълбоко и скоро е погълнат от общото развитие на животинския орнамент в периода.

Използването на „вкопчените” животни във викингската традиция е резултат на развитие на този образ от преди повече от два века. Когато този мотив навлиза в изкуството на викингите в около 750-800 г. той вече е доста отдалечен от първоначалната си форма. В изображенията през викингската епоха се вижда, че триъгълната им глава и изпъкнали очи, наред с издължените листовидни уши доста се отклоняват от по-стари образци. Вместо S-овидно движение на тялото и глава в профил обикновено се показва в статично положение, главата е фронтална, а екстремни движения и развития се наблюдават само при предаването на краката⁶⁷.

Вторият важен мотив в стила „Боре” е “пръстеновидна верига” – преплетена шарка, направена от двойно вързана панделка чрез серия пръстени, заобикалящи вдлъбнати ромбове. Възможно е също да оформя и прост възел. Пръстеновидната

---

⁶⁵ Fuglesang, S.H. Animal ornament: the late Viking period. – In: Müller-Wille, M. & Larsson, L.O. (eds). *Tiere, Menschen, Götter*. Göttingen. 2001 p. 160.

⁶⁶ Klindt-Jensen, Ole. *A History of Scandinavian Archaeology*. 1975.

⁶⁷ Hedenstierna-Jonson, C. Borre style metalwork in the material culture of the Birka warriors. *Fornvännen* 101. Stockholm, 2006.

верига на „Боре“ стил често завършва с животинска маска. Друг главен мотив на стила е шевицата. Орнаментът в стил „Боре“, наподобяващ шевица в метала, и този на бродерията по дрехите имат голяма прилика – те най-вероятно показват ранг и статус⁶⁸. Варианти на преплитането е един специфичен тип възел наречен "преплетена двойка възли или възел от две халки". Появява се върху материал от гарнизона в Бирка и върху халковидните игли, намерени в Бирка и в Източноевропейските степи⁶⁹.

В интерпретацията на възлите, плетеницата и лентите-панделки в стила „Боре“ има два основни аспекта. Единият от тях акцентира върху връзката с мотиви, които са свързани със северната скалдическа поезия и митология – особено в комбинация с човешки фигури, като най-често се интерпретира като конотация на сцени от митологията символизиращи саможертвата на Один. Другият аспект на интерпретация на сцените в стил „Боре“ наблягат на ролята на християнизацията, където се приема, че новият християнски бог трябва да бъде изобразен спрямо утвърдени преди иконографски формули. Така сцените с човешка фигура се приемат и за изображения на Христос, привързан на кръста и често придружаван от плетеничен орнамент⁷⁰.

Маски на хора и животни с типично триъгълно лице и с изпъкнали очи са друг основен мотив в стила „Боре“. Според Грета Арвидсон⁷¹ най-активната употреба на човешка маска се открива в ранното северно изкуство на VII и VIII в. така че включването на човешка маска в стила „Боре“ представлява едно продължение на този по-стар мотив и може да подскаже и вид завръщане към по-ранна символика на този мотив.

В по-ранния материал втренчените очи и разчлененото тяло в странни композиции се тълкува като символи на Один в аспекта му на шаман и гадател. Разчленените животински тела както и разполовеното лице на свой ред са интерпретирани като символизиращи екстатично състояние и преминаване в друго пространство във връзка със способностите на Один да се трансформира в животински вид⁷².

Типологически паралел на използването на маската в германското ранносредновековно изкуство се търси в класическа Гърция, където маската-апотропей

---

⁶⁸ Maixner, Op.cit. 2004, p. 21.

⁶⁹ Те са определени като „възел от преплетени кръгове“ от Signe Horn Fuglesang 1991, p. 98. , примери дава и Duczko 1989.

⁷⁰ Hedeager, L. Odins offer. Skygger af en shamanistisk tradition i nordisk folkevandringstid. *Tor* 29, Uppsala, 1997.

⁷¹ Arwidsson, G. Demonmask och gudabild i germansk folkevandringstid. *Tor* IX. Uppsala 1963, p. 163, 184.

⁷² Magnus, B. Praktspenner fra Gillberga. *Fren Bergslag till bondebygd*. Örebro, 1995.

на Горгона/Медуза е широко разпространена. Обичайно тя е била поставяна върху предмети на войнското снаряжение и въоръжение⁷³. По подобен начин е и интерпретацията на символиката и функцията на образите като апотропей върху англосаксонски щитове от периода на Великото преселение⁷⁴.

Стилът „Боре“ е широко разпространен, за разлика от други стилове, ограничени по приложение само в една категория артефакти. Използва се обаче най-вече за трилистните фибули и пандантиви, принадлежащи към женското облекло. Корубестите брошки са едни от най – срещаните в Бирка, но сред тях има само една малка част в стил „Боре“ от последната фаза на Бирка⁷⁵. Това навежда някои учени до заключението, че стилът е използван главно за лични предмети⁷⁶, а не толкова за оръжие. Макар че се среща върху войнско въоръжение като приложения към щит, накрайници на калъф за меч и др., твърде малко се среща приложени при офанзивни, т.е. нападателни оръжия⁷⁷. Учудваща е липсата на приложението на стила „Боре“ по мечовете и навярно има причина свързана с неговата символика⁷⁸. Но има и изключения – ръкохватка и навершии от D-тип според класификацията на сабите от Петерсен е намерен в погребение от Гньоздово, Смоленск⁷⁹. Така че напълно възможно е елементите на стила „Боре“ когато са приложени върху предмети на войнското въоръжение и снаряжение, да имат апотропейна символика и функция. Това особено би трябвало да се отнася към прилагането на тази образност върху върховете-накрайниците калъфи на меч и върху приложенията на щитовете. Но докато приложението на образи от стила „Боре“ върху ръкохватките на мечове е срещано, то рядко има подобна украса върху острието на меча. Освен това животното, изобразено върху меча от Гньоздово няма толкова изпъкнали очи, а само S-овидно извито тяло и „сграбчаващи“ или „вкопчени“ крайници. Според шарлот Хеденшйерна интерпретацията като символи на Один е по-малко приемлива, визирайки факта, че образът на Один не се свързва с нападателно оръжие. Но пък ако се приемат неговите аспекти като шаман и гадател, а не на войн, то тази символика може да се приложи при интерпретацията на женското начало според

---

⁷³ Arwidsson, G. Op. cit. 1963, p. 170.

⁷⁴ Dickinson, T. Symbols of protection. The significance of animal-ornamented shields in early Anglo-Saxon England. *Medieval Archaeology* 49. London. 2005

⁷⁵ Hedenstierna-Jonson, C. Borre style metalwork in the material culture of the Birka warriors. *Fornvännen* 101. Stockholm, 2006.

⁷⁶ Maixner, B. Op.cit. 2004, p. 88

⁷⁷ Hedenstierna-Jonson, C. Borre style metalwork in the material culture of the Birka warriors. *Fornvännen* 101. Stockholm, 2006.

⁷⁸ Hedenstierna-Jonson, C. Borre style metalwork in the material culture of the Birka warriors. *Fornvännen* 101. Stockholm, 2006.

⁷⁹ *Road from the Varangians to the Greeks*. Exhibition catalogue, 1996, p. 8 fig. 64.

северната митология. Т.е. това е израз на неговата двойствена роля, която се отнася до женското начало, с която северно-германското военно-ориентирано общество се съгласява. Така един, с неговата символика заема полагащото се адекватно място и в двата аспекта на войнското начало и на женското, природоподдържащо начало.

2.в. Стил „Йелинг”

Стильът “Йелинг” носи своето име от малка сребърна чаша, намерена в датска кралска надгробна могила в Йелинг(Jelling), полуостров Ютландия в днешна Дания. Главен мотив на стила е животно с панделко-образно тяло. S-оформеното тяло е панделка с двоен контур, главата е показана в профил, с дълга плитка и завъртулка на горната устна. Бедрото често е отбелязвано със спирала. Животните от този стил често са заобиколени от преплетена панделкова шарка и листоподобни елементи може да излизат от тях. Тези подобни на панделки тела вероятно произхождат от вкопчените зверове в „Боре” стил, докато оформлението на животното е познато от ранната викингска епоха.

Според Кампбел стильът „Йелинг” е в преобладаващите насоки на скандинавското изкуство. Стилът „Йелинг” е въведен в Англия от скандинавски заселници, които намират там изкуство, което се основава на високо стилизирани животни и които всъщност водят началото си от общия германски произход. В северо-изток за първи път в въведена традицията на каменната скулптура. Те бързо усвояват за своя собствена употреба Англо-Саксонската тенденция на паметни кръстове, които често са украсявани с животински орнамент. Късна черта на стила е тенденцията за листовидни филизи, които изникват от няколко части на дизайна, които му придават растителен елемент, по-характерен за последвалия го стил „Маммен”.

2.г. Стил „Мамен”

Стилът „Мамен” се развива директно от стила „Йелинг” като в резултат е трудно да се разглеждат отделно. Те са съвременни за известно време, тъй като стильът „Мамен” е на мода през втората половина на X век и самото начало на XI. Това е стил, специално приспособен за резбарство и често се среща в камък, слонова кост и кост. В него няма симетрия, а непредвидима сила и движение. Стилът е блестящ синтез от скандинавското и европейското изкуство, което вдъхновява полу-натуралистичните животни и растения.

Пълно развитият „Мамен” стил е ясно различим. Животното в този стил е солидна версия на звяра, представен в стила „Йелинг”, с допълнение на пълни растителни филизи, които се основават на аканто-листния орнамент, толкова популярен в Западно Европейското изкуство през X век. За първи път в изкуството на викингите се наблюдава истинска употреба на растителни мотиви, за да заобикалят животинския орнамент и в по-малка степен за самите себе си. Самите животни вече не са толкова подобни на панделка, но имат по-естествени пропорции. Двойното очертаване продължава и телата са изпълнени с орнаменти под формата на мъниста, спиралата на бедрото е силно подчертана.

Стилът взема името си от сребърна инкрустирана брадва, намерена в Мамен (Mammen), полуостров Ютландия, в днешна Дания. Най-важният предмет в този стил идва от царското погребение в Йелинг с рунически надпис, който гласи, че е издигнат от крал Харалд „Синият Зъб”, това се датира между 965 и 985 г. Двете лица на пирамидалния камък са орнаментирани, едното със стилизирано представяне на Разпятието, а другото с голям, четириног, подобен на лъв звяр, преплетен в извивките на змия. Това може да е била първата каменна скулптура от епохата на викингите, издигната в Южна Скандинавия. За първи път растителни орнаменти се появяват в художествения стил Мамен. Палметите често се поставят около животинския мотив, но могат да се срещнат и самостоятелно изобразени.

2.д. Стил „Рингерик”

Стилът „Рингерик” е така наречен на геоложкото наименование на пясъчници в района на Осло, Норвегия, използвани за създаване на орнаментирани плочки. Стилът има западно европейски влияния поради това, че растителните елементи преобладават за сметка на животинските. Най-обичайният мотив са лъвовете, птици, лентовидно оформени животни и спирали. Някои елементи се появяват за първи път в скандинавското изкуство, като различни видове кръстове, палмети и плетки, които обвързват заедно два мотива. Повечето мотиви имат паралели и развитие в Англосаксонското изкуство и Отонското изкуство. Животните често са заобиколени от група удължени филизи. Други мотиви на този стил са „големият звяр” и змия, които често са в конфликт. Всички мотиви могат да се появят самостоятелно.

Стилът „Рингерик” се оказва особено популярен в Англия и Ирландия, където, и в двата случая, се харесва много на местните майстори. В Ирландия стилът е широко усвоен. Както с всички други стилове на викингите, е трудно да се определят точни

дати за началото и края на рингерик стил. Ясно е, че периодът му на най-голяма популярност е по време на първата половина на XI век, но в Ирландия остава популярен и по-късно. Неговият произход от стила „Мамен“ е вероятно през късния X век.

Ранна тенденция, забелязана в стила „Рингерик“, е удължаването на филизите от стила „Мамен“. Този процес на подобрене продължава по време на развитието на стила, водещ до появата на нов последен викингски стил. Това е стилът „Урнес“, който може да се е развил в Швеция, където са открити много преходни предмети, както от камък, така и от метал. Шведските скулптори и рунни майстори, взели идеята от каменни мемориали, започват да работят в експериментална насока, достигайки връх в своето изкуство в стила „Урнес“.

Стилът „Урнес“ взема името си от декорацията на малка църква, която е построена през 1060 г. в далечно селско стопанство в Урнес, в Западна Норвегия. Трите главни мотива на този стил са подобрения на зверовете в стиловете „Мамен“ и „Рингерик“ – четириноги животни с пропорциите, подобни на хрътка, змиевидно животно с един преден крак и змии, които са като тънки панделки с животински глави. Животните се преплитат заедно, хапейки се едно друго в мотива „борба“, който е трансформиран от предшестващия го стил „Рингерик“. Забелязва се една нова изтънченост и елегантност, по-специално в третирането на животински глави с техните огромни насочени очи, завъртулка на горната устна и накъдрени, насочени надолу лапи. Дизайнът се характеризира с отворени, асиметрични полета, създаващ впечатление за вълнисто преплитане на животни и змии. Растителните мотиви са рядко срещани отколкото в рингерик стил, но не са изоставени напълно. Характерни за късния урнес стил са животни, които са изключително тънки и оформят кръгли шарки в отворени композиции.

Глава Трета

Стилове в украсата на находки от викингската епоха по българските земи

Украса на мечове и на накрайници на ножниците на мечове

По българските земи са открити оръжия от скандинавски произход – предимно мечове и накрайници на ножници. Според типологията си те се датират в широк хронологически диапазон – IX – XII век. Вероятно някои са попаднали тук със Светославовите войски през X век, а други по-късно – например при потушаването на въстанието на Петър Делян с помощта на византийския наемник Харалд Сигурдсон (по-късно норвежкия крал Харалд Хардради). Изучаването на тези паметници обогатява както специализираните знания за военното дело и военна история, така и цялостното познаване на социалното, стопанското и културно развитие на обществото по онова време. Систематизирането на оръжейни находки от Средновековието и тяхното анализиране включва и оценяването на технологиите за тяхното изработване и третирането им като предмети на изкуството. Иконографията на тези артефакти е знакова за техния произход, „символ на достойнство, инсигния на властта и показател за мястото на носещия ги в обществената йерархия”. По време на викингската епоха мечът е най-доброто и най-скъпо оръжие. Много добри остриета на мечове, някои с надписи, са внасяни от Франкската империя, но дръжките обикновено са монтирани в Скандинавия. Изследвания за техниките на изковаване и за сечивата и занаятчийниците показват, че качествените оръжия, дори с централна споена част, са произведени в Скандинавия. Намеренията по нашите земи мечове и въоръжение, свързано с контактите през викингската епоха по нашите земи, са коментирани обстойно от В. Йотов⁸⁰.

Мечът и сабята са символи на Средновековието, известна е класификацията на Я. Петерсен, основаваща се на повече от 2000 скандинавски находки⁸¹. Основни критерии за разграничаване на типовете са формата и украсата на ръкохватките. Конструктивни част на меча са ръкохватка, накрайник на ръкохватка, предпазител, клин, острие, връх, скоби, ножница, накрайник на ножницата. Известна е и класификацията на Е. Оукшот,

---

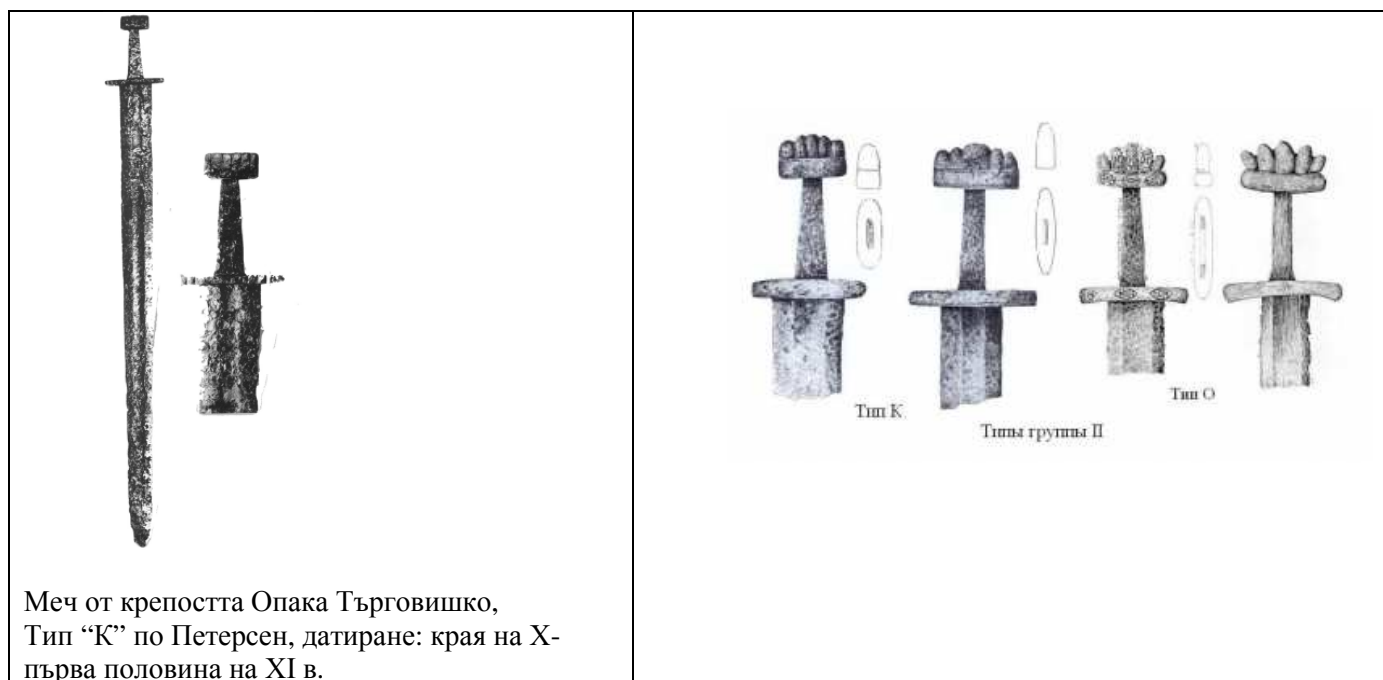
⁸⁰ Йотов В., *Въоръжението и снаряжението от българското Средновековие (VII – XI век)*, Варна, 2004.

⁸¹ Petersen, Jan. *De Norske Vikingesverd: En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben* (The Norwegian Viking Swords: A typological and chronological examination of Viking Age weapons). Kristiana/Oslo: Videnskaps-Selskapets Skrifter 2, Hist. Filos. Klasse. 1919. English translation by Kristin Noer, 1998.

която се базира на описание на острието на меча⁸². Мечовете са разделени в 13 главни типа и класификацията е продължение на типологията на Петерсен. Накрайниците на ножницата на меча се категоризират главно според класификацията на Паулсен⁸³. Интересен факт е, че в материала на Бирка от гарнизона няма офанзивни оръжия с украса на стил Боре, макар че има такава върху шит⁸⁴. Обяснението се обосновава на разликата в символиката на оръжие за бой и представително оръжие в погребален контекст. В оръжията от Бирка има използвани по-скоро другите стилове Мамен, Йелинг, Рингерике и Урнес, които съществуват паралелно с Боре в края на X век⁸⁵.

Накрайници на ръкохватка на меч

Меч от крепостта до село Опака, Търговишко (Историческия музей-Добрич) се описва като тип К по класификацията на Петерсен. Основания за това дават характерните особености на накрайника на ръкохватката, предпазителя, ширината на жлеба и сечението на клина. Накрайникът на ръкохватката е правоъгълен, с линейна украса, а предпазителят е с хоризонтални рамене със същата декорация. Според В. Йотов се датира от последната третина на X и първата половина на XI век и е свързан с походите на киевския княз Светослав на юг от Дунав през 968 и 969 – 971г.

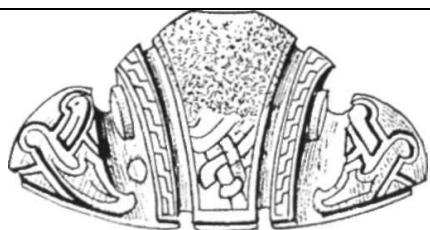
⁸² Oakeshott, Ewart, *Archaeology of Weapons : Arms and Armor From Prehistory to the Age of Chivalry*, 1994.

⁸³ Paulsen, P. *Schwertortbänder der Wikingerzeit. Ein Beitrag zur Frühgeschichte Osteuropas*. Stuttgart, 1953

⁸⁴ Hedenstierna-Jonson, C. 2006

⁸⁵ Magi-Lougas, Marika. *On the Relations between the Countries around the Baltic as Indicated by the Background of Viking Age Spearhead Ornament*. 1994.

В проучването си В. Йотов включва части от два меча от крепостта на дунавския остров Пъкуйул луй Соаре, датирани от втората половина на X – началото на XI век, които се намират в археологическия музей в Констанца. Единият е със запазена ръкохватка, чиито накрайник е полусферичен. Предпазителят е хоризонтален. Жлебът заема по-малко от една трета от площта на острието. Не е запазена цялата дължина на острието. Особеност на ръкохватката на меча е хоризонталната лента, която я разделя на две части. В класификацията на Петерсен са описани няколко такива ръкохватки като общото е сферичната горна част. По-ранните варианти имат по-заоблени и големи ръкохватки, докато по-късните находки се отличават с по-източени и издължени, но също сферично оформени в горната си част ръкохватки. Сред образците на Петерсен от тип X има такива, при които ръкохватката има същата разделителна хоризонтална линия, а горната и част е допълнително разделена на три части. Подобни линии, които показват разделение между дръжката и главата на меча има в образци от Норвегия. Втората находка представлява почти изцяло запазено острие, само върхът липсва, не са запазени накрайникът на ръкохватката и предпазителят. Ясно очертан е жлебът на острието. Тези мечове се приемат за типове E/W, X, V по класификацията на Петерсен.

Накрайник на ръкохватка от крепостта Пъкуйул луй Соаре (Рора 1984).

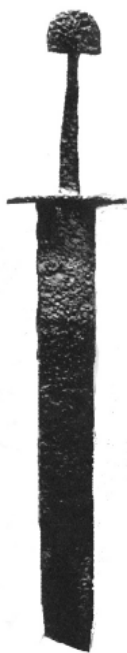
Тип "S" по Петерсен.

Датировка: X-началото на XI в.

Мечове от типа R, S, T са намерени в богати погребения на дружинници от висок ранг. (Кирпичников)

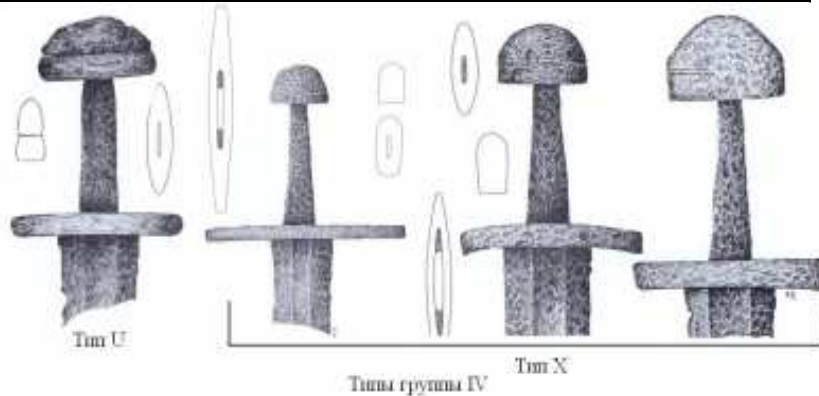

Част от меч от крепостта
Пъкуйул Луи Соаре, X – XI
век

Накрайник на ръкохватка на
меч от Велики Преслав, XII в.

Мечове от IV група - находки от Източноевропейските степи (по Кирпичников,). Мечовете от тази група развиват тенденциите, проявени в хода на еволюцията на III група, отделяйки се от нея през X в. Развитието на типовете V, W, U, X, върви към все по-голяма специализация на оръжието за сметка на декративните мотиви. Крайният резултат е мощно сечащо оръжие на тежковъоръжения викингски войн. Едновременно с това богатото парадно оръжие излиза от мода.

Меч от погребение от Киев с византийска
тока с грифон.

Част от меч е намерен в землището на с. Градешница, Врачанско и се съхранява в Историческия музей, Враца. Той се отнася към тип Z по Петерсен и се датира от втората половина на X – средата на XI век. Находката представлява по-малко от половината дължина на меча. Запазената ръкохватка е причина за поставянето на меча в тази систематична група. Накрайникът на ръкохватката има елипсовидна основа, а горната и част е пръстеновидно изпъкнала. Ръкохватката е украсена с вертикални линии в долната си половина. Сечението в централната и част е с по-големи размери. Предпазителят е с коси рамене, наклонени надолу, клинът е с широк жлеб, заемащ една трета от плоскостта на острието. Познавайки се на Кирпичников, В. Йотов отбелязва,

че произходът на този тип мечове е неясен и може да се отнесе към скандинавски, централноевропейски, руски или прибалтийски произход.

Меч от землището на с. Градешница, Врачанско, тип "Z" по класификацията на Петерсен. Датирание: края на X-първа половина на XI в.

Мечове от VI група от Източноевропейските степи, с различни допълнителни усложнения с източно влияние - извит предпазител, изпъкнало наверхие на ръкохватката, които са конструктивни особености на сабята, развита у номадските народи (Кирпичников, с. 31). Не случайно, в тази група се включват собствено древноруските мечове - от тип Z и от "скандинавски" тип, където накрайникът на ръкохватката е орнаментиран в северен стил а на клина има клеймо на славански майстор.

Меч от района на Говежда, Монтанско е „един от най-добре запазените средновековни мечове открити в България”⁸⁶. Мечът има обща дължина 98 см., а ръкохватката е 14 см. Накрайникът е дъговиден. Жлебът на клина прекъсва на 15см от върха, предпазителят е съвсем леко извит надолу и е дълъг 18см. Повечето изследователи отнасят този тип мечове към тип X-а (мечове от времето на викингите) по класификацията на Е. Оукшот. Според Йотов датировка от втората половина на XI – XII век е напълно приемлива. Находката е в Монтанския исторически музей.

Част от меч с неизвестно местонамиране от Североизточна България е с запазена дължина 46 см, няма запазен предпазител. Дължината на ръкохватката, ширината на

⁸⁶ Йотов В., *Въоръжението и снаряжението от българското Средновековие (VII – XI век)*, Варна, 2004.

клина е наличието на жлеб го сближават с мечовете от Опака и Градешница според Йотов. Датира се от X – XI век. Находката е в Археологическия музей, Варна.

Накрайник на ръкохватка на меч от Велики Преслав се датира от XII век, като издателят Витлянов се позовава на класификацията на Кирпичников. Този накрайник е полукръгъл по форма, а сечението му е елипсоидно. По класификацията на Оукшот се определя като тип А. Намира се в Археологическия музей в Преслав.

Накрайници на ръкохватка на меч с подобна форма се определят в някои класификационни схеми, както следва: А. Кирпичников - тип IV (групата мечове от втората половина на XI- XIII в.) с датировка в XII в.; Оукшот - типове А или В с датировки във втората половина на XI до XII в. Според Йотов мечът, част от който е накрайникът на ръкохватката, би могъл да бъде и местно производство, но може да се отбележи, че в специализираната литература се приема, че центровете за производство на този вид оръжие през IX - XII в. се локализируют по средното течение на р. Рейн. За пътищата на разпространение на мечовете почти всички изследователи отбелязват ролята на варягите и норманите. Не е изключено тази находка да е попаднала по нашите земи чрез някой скандинавски наемник на Византийската империя.

Накрайници на ножница на меч

Накрайниците на ножница на меч представляват най-големия обем от находки по днешните български земи, които могат да бъдат свързани с присъствието на викингите и по-които може да се съди за разпространението на северните стилове на Балканите. Една голяма част от тях носят украсата на стила Боре с типичните мотиви и комбинация между орнамент и животно. Такива са бронзов накрайник от крепостта Стана, Нови Пазар, датиран от X век и съхраняван в Музея при Археологическата база Плиска и бронзов накрайник на ножница на меч от Североизточна България с неизвестно местонамиране в Археологическия музей Варна⁸⁷.

Определено централният мотив на украсата на тези накрайници на ножница са в стил Боре. Особеностите обаче на характерните черти на централния мотив водят до редица интерпретации. Вълнообразните и лентовидни орнаменти на образа в горната част на главата могат да се асоциират както с човешка коса, така и с грива на лъв или лъчист ореол. Така образът от една страна води към животинската стилизация, а от друга към човешката маска и се спори, дали това е човешко лице или стилизиран

---

⁸⁷ **Йотов В.**, *Въоръжението и снаряжението от българското Средновековие (VII – XI век)*, Варна, 2004.

„каролингски лъв”. Дори изоставянето на анималистичното начало в изображението води до интерпретацията на образа като "Разпятие", мотивирано със смесването на навилзащото християнство и силата на старите традиции⁸⁸. Това още повече потвърждава съмнението ъм коя художествена традиция принадлежат основните паралели на находките по нашите земи - сибирско-южноруските или северноруско-скандинавските. Наклоняването на търсенето на произхода на в северно-руско-скандинавската традиция се дължи на преплетените спираловидно ленти, отнасящи се към групата и стила на „германски четирног звяр” в „животинския стил на района на Балтийско море” по Паулсен. От друга страна обаче животинският обра на т. нар. "каролингски лъв", наподобяващ и човешко лице е достатъчно широко разпространен в апликациите към конска амуниция на конническите народи от Източно-европейските степи и Средно Европа. Както правилно отбелязва и изследователят В. Йотов,

Накрайник на ножница на меч от крепост Стана до Нови Пазар, АМ Плиска Цит. По Йотов

Бронзов накрайник на ножница на меч от Североизточна България с неизвестно местонамиране. Археологическия музей Варна

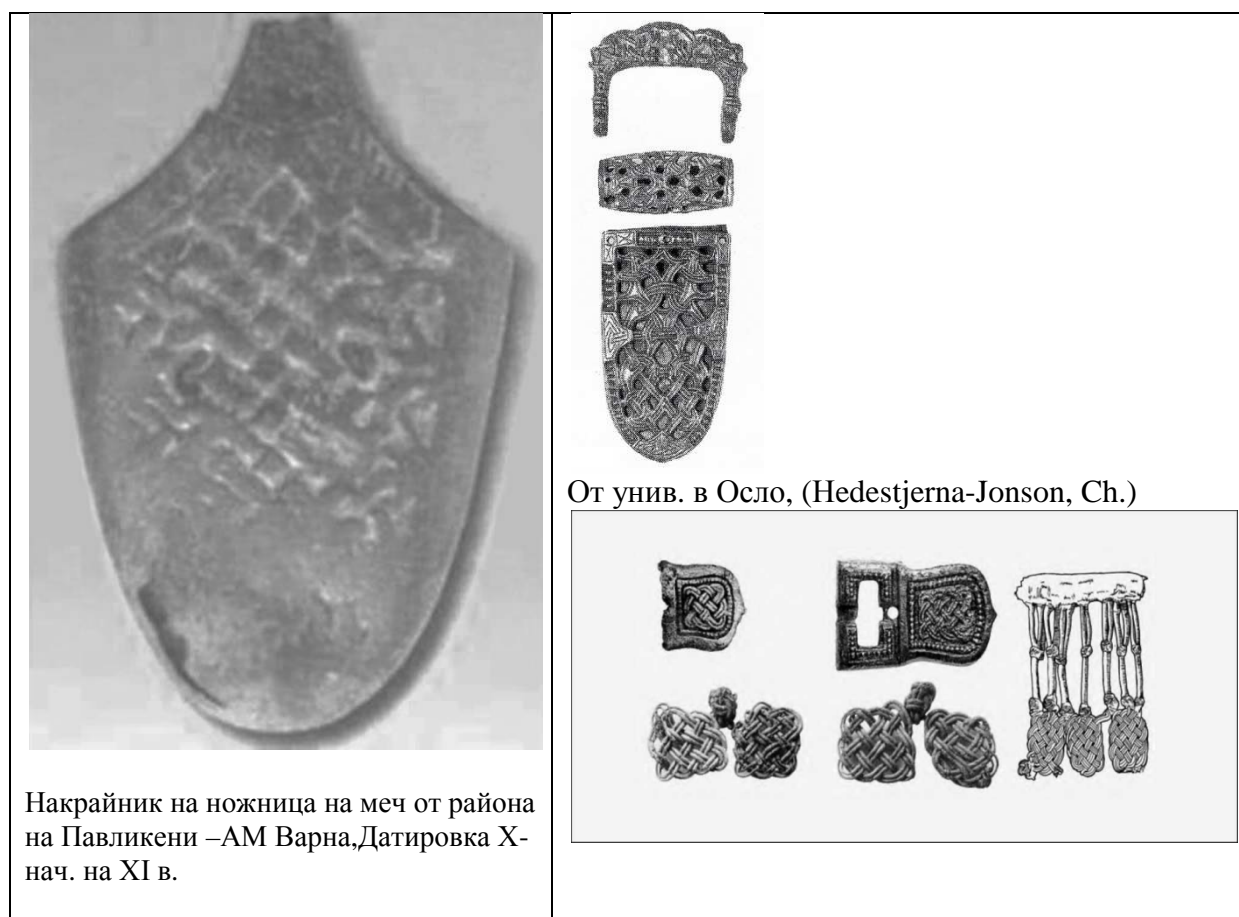
Накрайник на ножница на меч от Гарнизона, Бирка. по Hedenstierna-Jonson, С., 2006. фиг.4
The motif is a Borre style Crucifixion.

курган 42(10) на могилен некропол Шестовица, Украйна (Бліфельд, 1977, с. 140, рис. 20) Фонд на Чернигов. историч. музей

⁸⁸ Hedenstierna-Jonson, С., 2006

украсата е подобна до унгарските и листовидните медальони от Чернигов и Табаевка и до орнаменталния декор на апликациите от древноруските некрополи от X век. Това силно влияние, което северноруско-скандинавските паметници изпитват от Сибир и Изтока е отчетено от редица изследователи като Арне, Талгрэн и Седов, които подкрепят мнението за силното влияние на Изтока във формирането на някои от специфичните мотиви и в скандинавската продукция на металопластиката⁸⁹. Тези находки се сравняват с подобни находки от Исландия, Дания, Швеция, Финландия, Украйна. През 1982 г. Фехнер публикува подобен накрайник от гроб, за който се предполага, че е на варяго-руския княз Игор⁹⁰.

Една друга, много рядка за Източна Европа и Балканите линия на орнаментиката в украсата ни предоставя накрайник на ножница на меч от района на Павликени, съхраняван в АМ Варна и датиран в X - нач. на XI в. Той е плътен като в горната част

⁸⁹ **Arne, T. J.** La Suède et l'orient, études archéologiques sur les relations de la Suède et de l'orient pendant l'âge des Vikings, Uppsala, 1914; **Tallgren, A. M.** L'Orient et l'Occident dans l'age du fer finnoougrien jusqu'au IX-e siecle de notre ere, SMYA, 35, 3 (1924). **Thomsen, V.** The relations between Ancient Russia and Scandinavia and the Origin of the Russian State. Oxford and London, 1877.

⁹⁰ **Фехнер, М.В.** Наконечник ножен меча из кургана близ Коростеня. - *Советская археология*, 1982, 4.

има няколко декоративни отвора, има ромбовидна форма с вдлъбнати рамена. Те са декорирани с контур като рибешка кост, в украсата на стените са преплетени ромбовидни фигури. По някои от ръбовете личи златно покритие. В. Йотов прави паралел с накрайник, публикуван от Т. Арне и включен във втората група на накрайниците в стила „германски четириног звяр” по класификацията на Паулсен. накрайник на колан от Университета в Осло и някои примери на апликации на облекло, намерени в Скандинавия показват, че този мотив в Северна Европа и Скандинавия е силно свързан с развитието на везмото с типичните имитации на плитки, възли и преплитане с животни. Имайки пред вид че мотива на лентите и възлите напомнят на филиграна, вероятно те наподобават и сребърната нишка, използвана в бродерията. Има например определена близост между плетеницата на накрайниците и нишките на бродерията от погребения Bj 524, Bj 944 and Bj 1040⁹¹. Както вече посочихме по-горе, изследването на този плетеничен мотив от Шарлот Хеденшйерна-Йонсон допълва анализа на присъствието на този мотив и показва и една друга линия на влияние от Изтока - от традицията на византийските колани, макар и датирани от VI-VIII в. ⁹², (което е доста дълго историческо отстояние при наследство и контакт). Фактът обаче, че везмото украсява много тъкани, намерени в Бирка и в погребенията на Древна Рус⁹³ все пак дава основание да се търсят влиянията на Изтока при развитието на този мотив и неговото приложение. Възможно е византийският дворцов и военен костюм да играе силна роля в украсата на някои от находките на тъкани и части от костюм в погребения на Бирка. Въпреки че най-близките паралели на везмото в тъканите, намерени в Бирка, се откриват в Киевска Рус и в степите на Северното Причерноморие, византийското влияние върху тях не бива да се отрича. В контекста на други византийски находки в Бирка като напр. византийски монети от времето на император Теофил, византийски находки в Гарнизона в Бирка и др. изследванията върху влиянието на византийските и като цяло източните тъкани върху материалите от Бирка имат достатъчна мотивация⁹⁴.

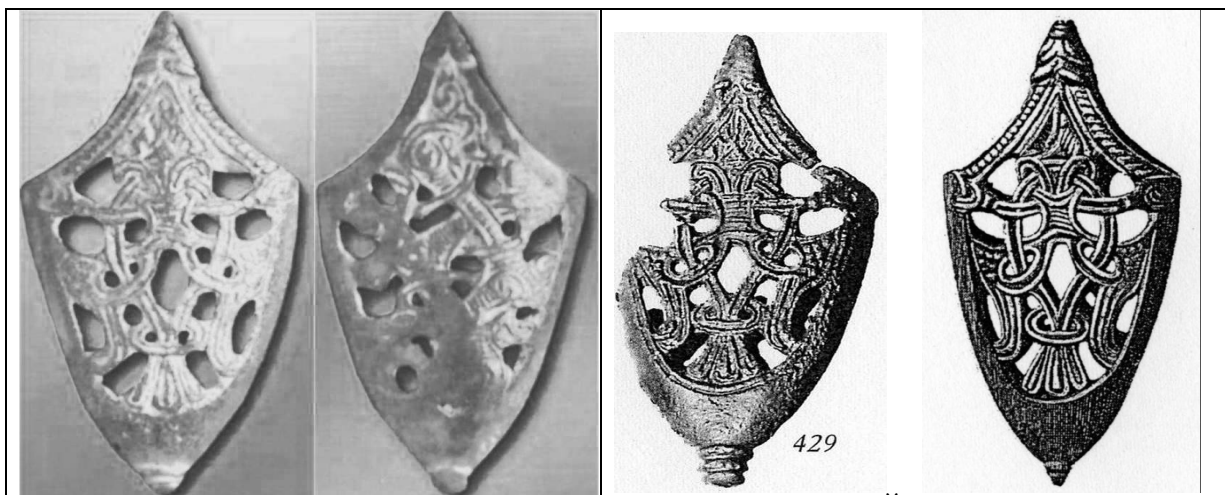
---

⁹¹ *Passementerie from Birka grave Bj 520* (Geijer, Agnes. *Birka III - Die Textilfunde Aus den Grabern*. 1938, Taf 28:2); Hägg, I. **Die Textilfunde aus dem Hafen von Haithabu**, Neumünster, K. Wachholtz, 1984.

⁹² **Hedenstierna-Jonson, C.**, 2006.

⁹³ **Jansson, I.** 1988; Shepard 1995; Hedeager Krag 2004

⁹⁴ **Muthesius, A.** *Studies in Silk in Byzantium* 2004, p. 297 f.

В стилове Боре и Йелинг е изпълнен и бронзовият накрайник от Североизточна България с неизвестно местонамиране, датиран X – началото на XI век.

Украса в стил Боре и Йелинг:
 - случайна находка от Източноевропейските степи, (каталог на изложба Путь "Из варяг в греки, с. 429)
 - случайна находка от Норвегия по Duszko, ил. 48-е

Накрайник на ножница на меч от крепостдо с. Миладиновци, Разградско, X – началото на XI в.

Накрайник от Рюриково городище, по Дучко фиг 26'3.

В стилове Боре и Йелинг е изпълнен и **бронзовият накрайник от Североизточна България с неизвестно местонамиране**, датиран X – началото на XI век⁹⁵. Този накрайник е ромбовиден по форма с вдлъбнати рамена, ажурно оформен. Долният край е капковиден, а двете страни са с различно художествено оформяне. Сложната плетеница на лицевата, по-добре запазена страна, изобразява птица с разперени криле и добре оформена опашка. Спираловидно преплетените ленти са симетрични. Това изображение е характерно за германския птичи мотив в стил Боре. Другата страна представлява композиция от преплетени змейове. Главите им са показани в профил, а

⁹⁵ Йотов, В.

телата са спирали от различни по дебелина ленти. Според Кампбел този вид орнаменти са характерни и за последния стил от изкуството на викингите – стилът Урнес, при който изпъкнали животински тела, преплетени с тънки линии, формират вълнист дизайн. Тези мотиви са подобрения на зверовете, изработвани според стилизацията на стиловете Маммен и Рингерик – където се представят четириноги животни или змиевидно животно с един преден крак и змии, които са като тънки панделки с животински глави. Животните се преплитат заедно, хапейки се в мотив на борба, който е трансформиран от предшестващия го стил Рингерик Ажурът е асиметричен. Украсата на тази страна се определя по квалификационната схема на Паулсен като „германски четириног звяр”. Според Йотов тази декорация е почти идентична с декорацията на накрайници, произхождащи от Бирка, Швеция и Гнездово, Русия. Композициите съответстват на подобни върху накрайници от Норвегия и Финландия. Този накрайник принадлежи на частна колекция. Към типа декорация се приближава **накрайник на ножница на меч, намерен в крепостта до с. Миладиновци, Разградско**, датиран от X – началото на XI век. Находката принадлежи на частна колекция. Направен е от бронз. Повърхностите му са увредени, което затруднява стилового му определяне. Забелязват се извивките от преплетени линии, изпълнен е в ажурен стил. Формата е ромбовидна с вдлъбнати рамена и капковиден долен край. Според В. Йотов може да се характеризира като скандинавски накрайник от първата група на стила „германски четириног звяр”. Стиливо е възможно находката да се определи като съдържаща мотиви от стил Боре поради наличието на съхранена лентовидна декорация.

Към тази "смесица" на пръв поглед от два стила - на Рингерик и Мамен - принадлежи и **бронзов накрайник от крепостта до с. Завет, Разградско**, датиран от X – началото на XI век.

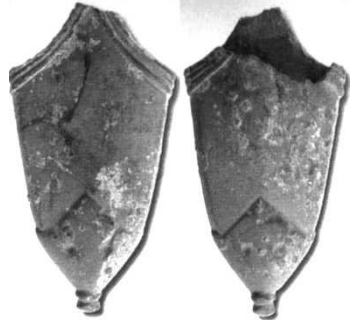

Накрайник на ножница на меч от крепостта до с. Завет, Разградска област, X - нач. на XI в., АМ Варна.

Орнаменталната украса тук е стилизирана птица, която заема цялата централна

част на накрайника, главата и опашката са лесно различими, а тялото е предадено от преплитачи се ленти. Двете страни са идентични по декорация, спираловидната украса е симтерично изпълнена. Този накрайник е с ромбовидна форма и вдлъбнати рамене, с ажурна структура. Иконографията на птицата е представена в северен вариант, където личи трансформацията на крилете подобна накрайниците на животните в германския животински стил. Като цяло обаче в изследванията на редица автори се търси не само "източното влияние", но и от друга страна влиянието на средиземноморската антична традиция върху изображенията на птици в епохата Вендел и каролингската епоха в Западна Европа.

Една друга линия на изображение на птиците е показана в групата от накрайници с украса на птичи мотив и комбинация с мотива на трилистника. Тя води към традициите на източно-европейските степи⁹⁶.

		
<p>От Миладиновци, Разградско АМ Варна, по В. Йотов, с.18 Стил "източна палмета"</p>	<p>Неизвестно местонамиране- североизточна България, Частна колекция, по В. Йотов, с.19 Стил "източна палмета"</p>	<p>Местонахождение неизвестно Североизточна България, Частна колекция, Йотов, с. 16</p>
		
<p>От Мадара, Фехер 1913, по В. Йотов, с. 26 Стил "източна пламета"</p>	<p>От средновековен пласт на късноантичния град Colonia Ulpia Oescum до с. Гиген Плевенско, ИМ Плевен, Аспарухов, 1993, Йотов, с.17. Стил "източна пламета"</p>	<p>Накрайник на ножница на меч от Североизточна България, X – XI век (Регионален исторически музей, Шумен) Дончева, С., 2002 Стил "източна пламета"</p>

⁹⁶ Кулаков В. И., Птица-хищник и птица-жертва в символах и емблематах IX–XI вв. - СА. 1988. № 3.

Една друга линия представя изображение на птица, според класификацията на Паулсен на находки от шведско-варяжката група. Накрайник на ножница на меч, датиран от X – средата на XI век с неизвестно местонамиране е също бронзов. Запазен е в много добро състояние. Представява калъф с размери: дължина 9 см, най-широка част 4.8 см и дебелина 1 см. Горната отворена част се развива във висок, обемно оформен връх с украса във вид на стилизиран трилистник. Формата му е ромбовидна, горните рамена са вдлъбнати, средната част се издига оформена като възел, наподобяващ човешка фигура. Около бордюра на отворената част минава ивица от ритмично повтарящи се волути. В долния край посредством скосени ръбове, триъгълник и малък ромб се оформя част, по-висока от плоскостта на страниците, която завършва с пъпка. На двете страни има пробити по два отвора - несъмнено за занитване към плътна основа. От двете страни има релефно изображение на птица „сокол или орел”. Те имат почти еднакви характерни черти: елипсовидна глава с клюн наляво, мощни криле, изтънени в края, опашка с четири пера.⁹⁷ Изображението е характерно за скандинавските накрайници, където птиците са изобразени стилизирано или реалистично. Птицата в този накрайник е с ясно очертан корпус, глава и опашка. Крилата са със зърновидна декорация. Животни с по-естествени пропорции, тела, изпълнени с мънистовидни орнаменти са присъщи на Мамен. А върховата част е оформена като палмета. Този накрайник принадлежи на стил „източна палмета” и е изложен в Шуменския исторически музей.

От българските земи са публикувани три подобни накрайника - от Мадара, от района на Чирпан и от средновековното селище до с. Гиген, Плевенско, и други два, но ажурни и с по-различна украса - от крепостта до с. Стана, Шуменско и от района на северната крепостна стена във Велики Преслав. Формата на накрайника го включва в група накрайници с украса "източна палмета" по Паулсен и тип V по Г. Корзухина.⁹⁸ И двамата автори датират подобни паметници във втората половина на X в. Украсата с птици на двете страни на накрайника насочва към ажурни накрайници от Швеция. Според подробното изследване и класификация на П. Паулсен те образуват т. нар. шведско-варяжка група, в която подгрупите се формират според стилизацията на украсата – от най-реалистична към най-схематична.

---

⁹⁷ Дончева, С. Бронзов накрайник за ножница на меч от Североизточна България В: *Acta Musei Varnaensis I Оръжие и снаряжение през късната Античност и Средновековието IV - XV в.*, Варна, 2002.

⁹⁸ Корзухина, Г. Ф. Из истории древнерусского оружия XI века В: *Советская археология, XII*, 1950, 63-94.

Близък паралел на украсата с птица е накрайникът от Гнездово, като и при двата има едно по-конкретно представяне на централната фигура (птицата). Освен това сходна е и геометричната фигура на ромба, макар и разположен различно (при накрайника - релефно в долния край, а при този от Гнездово - врязан в тялото на птицата). П. Паулсен датира накрайниците с птици в X-XI в., като тези с реалистичното представяне на образа са отнесени към втората половина на X в., а силно схематизираните - към началото на XI век. Такава датировка дава и Г. Корзухина в класифицираните от нея находки в I група. В едно по-ново изследване Н. Ениосова ги определя в първата половина на X в.⁹⁹.

Накрайник на ножница на меч, открит край село Гиген, Плевенско в средновековните пластове на античния град *Colonia Ulpia Oescesium* също е изработен в стил „източна палмета“. Средният издигнат край на долния ръб е възловидно оформен, рамената са полегати, долния край е оформен като палмета, декорирана с точковидни вдлъбнавания. По двете страни са оформени по три отвърстия като върхове на равностранен триъгълник. Централно разположено е по едно кръгло изпъкване на всяка страна. Намира се в Плевенския исторически музей.

От района на Мадара е датираният от края на X – средата на XI век бронзов накрайник на ножница на меч (фиг.26), публикуван от Фехер. Стилът е „източна палмета“. Горните рамене на ромбовидното тяло са леко вдлъбнати, декорирани с тройна релефна лента, с възлообразен горен връх. Долният връх е оформен като четири сърцевидни листа с конфлуиращи стъбла. Върховата част наподобява кука.

Бронзов накрайник на ножница на меч от района на Чирпан – от крепостта Карасура - се датира от края на X – средата на XI век и също е описан от Фехер. Неговата декорация включва оформяне на горните рамена с растителни орнаменти, наподобяващи лотус. Формата на рамената е почти хоризонтална с леко вдлъбване в точките на преплитане на спираловидните линии. Върхът е представен от няколко листни палмети, като листата са сърцевидни и имат ромбовидни изпъкналости в основата си.

---

⁹⁹ **Ениосова, Н.В.** Ажурные наконечники ножен мечей X-XI вв. на территории Восточной Европы.- В: *История и эволюция древних вещей*, МГУ Москва, 1994, с. 100-121.

Накрайник на ножница от североизточна България, неизвестен произход – края на X-XI в., АМ Варна, определен като “ниски” според Паулсен, по В. Йотов.

Украса на брадви

Много учени определят бравите като най-отличителните викингски оръжия. Те са ефективни и се използват много в битките; знае се, че викингските бравди са по-евтина алтернатива от комбинацията на меч и копие, предпочитана от богатите. Понякога е невъзможно да се разграничи бойна брадва от сечиво. Няколко великолепни, сребърно-украсени бравди са познати от богати гробове и също като добрите саби са символ на статута. Бойните бравди се класифицират по различни признаци, сред които са теглото, формите на острието и неговото сечение, формата на тила и др. Брадвата се състои от метална част и дървена дръжка, металната част, наричана за краткост също брадва, е изградена от острие, уши и тил. отново тук се опираме на изследването на В. Йотов, който въз основа на изследване на 83 бравди, ги разделя на две групи – леки и тежки, а така също на типове и варианти в тях, според формата и сечението на острието, тила и ушите.

Бойна брадва, датирана от X – началото на XI век от землището на с. Бързина, Врачанско. Материалът е желязо, тежи 270 г. и е 178мм дълга. Острието е дъговидно извито, тилът е пластинчат, с дължина равна на дължината на острието. Брадвата е с богата декорация, изработена чрез инкрустация на медни и сребърни нишки. Сюжетните композиции представят човешка фигура в цял ръст и спуснати надолу ръце, заемаща тила на брадвата и S-овидни спирали по острието и ушите. Другата страна представя две змии, с глави, насочени една към друга, четирикрако животно върху ушите на брадвата и дракон с извито тяло и змийска глава върху тила. Всички композиции са рамкирани. Декорацията е издържана в стиловете боре и йелинг, за които стилизираните животни и спираловидни елементи са типични. Украсата на

режещата част е в по-ранния скандинавски стил-осеберг с зърновидни и пръстеновидни елементи. Тази брадва се включва в тип четири вариант С. Намира се в Археологическия музей Враца.

Желязна брадва от крепостта до с. Стана, Новопазарско се датира от края на X – началото на XI век. Размерите са 150 – 178мм, изложена е в Историческия музей Шумен. В. Йотов я отнася към тип 5 заради дъговидно извитото острие. Тя е от вариант В, защото тилът е с по-специална форма – двойно пирамидален с остър връх. Декорацията е по цялата повърхност, композициите от двете страни са идентични, острието е покрито с кръгове по четири от всяка страна, в които има повтаряща се декорация. Те заграждат стилизирано изображение на двойка птици с приближени глави. На ушите са изобразени двойка животински глави, а на пирамидалния тил – кръст. Цялата декорация е от сребърни нишки. Застъпени са художествените стилове Усеберг и Броа за острието и по-късния Йелинг за мотива с птици и животински глави на ушите на брадвата. Според Йотов мотивите в изображенията на тези две брадви произхождат от централно-европейска и скандинавска среда. И двете брадви принадлежат към леките брадви и вероятно са бойни.

Украса на върхове на копия

Копията са оръжия, присъщи на арсенала на скандинавците и на средновековното европейско въоръжение. Те имат остриета до около 0,5м дълги и някои имат централно споена част или вдлъбнатини, украсени с инкрустирано сребро. Копията за хвърляне обикновено вероятно не са декорирани, но размерът на много остриета, орнаментирани или не, показва, че те може да са използвани и за пробождане и за хвърляне. Разбира се, копията може също да са използвани за лов, любим благороднически спорт, както и стрелите. Главите на стрелите са направени от желязо и дръжките от дърво с вдлъбнатина в края. Копието е прободно оръжие, както за близък, така и за далечен бой. Най-известно изследване за копията на викингите е това на Петерсен. Класификации са разработени от А. Надолски и А. Кирпичников. Класификациите се основават според формата на острието, начина на закрепването му, формата на сечението и др. В българската археология С. Вилиянов прави класификация на върхове на копия от Плиска, Мадара и Велики Преслав. За определяне типове и варианти на копия В. Йотов описва 43 върха на копия. Основни части на върховете на копия са острие, стени, рамена, шийка, опора, втулка (шип).

Врѣх на копие с неизвестно местонамиране в Североизточна България се датира от края на X – началото на XI век. Острието е желязно, дълго 105мм, с елипсовидна форма, сечението му е елипсовидно, горната половина е издължена. Раменете са покъси от режещите ръбове. Втулката е украсена със сребърни пластини. В. Йотов намира сходство на тази находка с подобна по форма и декорация от тип четири на Кирпичников, наречена готландска по произход. Ето защо острието се приема за следа от скандинавско присъствие по нашите земи. Тази находка принадлежи на частна колекция.

Украса на апликации за колан

Много малка част от коланните апликации може да се свърже директно с орнаментиката на скандинавското изкуство от викингската епоха. В литературата са публикувани два ремъчни накрайника, единият от крепостта Диногечия и другият с неизвестно местонамиране от Североизточна България. Ремъчните накрайници се отличават с богата декорация, изработени са от бронз. Оформени са като цилиндрично калъфче от две слепени бронзови пластини. Накрайникът от Диногечия е покрит с ластаровидни линии, оформящи спирали. Тези ленти са запълнени с пръстеновидни вериги, характерни за стила Боре, а в горната част има симетрично разположени четири кръга – по два на всяка стена с централно разположени пръстенчета. Другият бронзов накрайник е с декорация, включваща растителни мотиви. Центърът е удължен ромб, двойно контуриран с централно разположена в него палмета. Двата странични върха завършват с пръстени, релефно оформени. Горният и долният удължен край на ромбовете са асиметрично декориарни. Горният има яйцевидна форма с две долепени малки кръга в горната част и наподобява глава с уши. Мотивът е типичен за стила боре, най-разпространен през IX век. Долната част на накрайника също има централно разположена овална декорация, заобиколен е с четири пръстена, двойно контурирани. Цялата фигура може да бъде възприета като растителен мотив, типичен за мамен стил. Тази находка, намираща се в Археологическия музей, Варна съдържа елементи както от ранните скандинавски стилове, така и от по-късни такива. Датировката е X – XI век.

Сравнения могат да ни предоставят находки от Михайловское, Ярославското Поволжие¹⁰⁰. 1. Среди огромного массива находок ременных украшений IX-XI вв. с территории Древней Руси, встречаются накладки, которые можно атрибутировать, как

---

¹⁰⁰ В.В.Мурашева, Москва

предмети скандинавского происхождения (около 100 бляшек и наконечников из семи памятников — Рюриково городище, Псков, Гнездово, Кошино, Михайловское, Тимерево, Старая Рязань). Наиболее ярким признаком северного происхождения является характерный орнамент. Освен орнаменталния мотив, важна отличителна черта е специфичната технология на производство, основана на факта, че първоначалният модел за отливане на изделието се прави чрез резба по восък. Но впоследствие майсторът получава готово изделие чрез отливка на отпечатък. Такава схема на работа понякога води до факта че продължават да се правят предмети по кальпа от модели, които вече са излезли от употреба и от мода, което създава трудности на изследователите при датировката¹⁰¹. Най-чести обаче са предмети, отнасящи се към юздата на коня и конската амуниция. Разглежданите като пример за сравнение предмети от Михайловское курган 1 на некропола, разкопан от В.А.Городцов в 1902 г. има предмети, които са украсени и в двата стила „Усеберг” и „Боре”¹⁰².

Украса на пандантиви

Находка с изображение на сокол (орел) върху бронзов медальон (фиг.39) се датира от X век. Намерена е на Дунавския остров Пъкуйул луй Соаре в средновековна крепост, която археолозите определят като града на Дунав на българските царе. Медальонът е кръгъл, в горната си част има халка за прикрепване. В централната част е изобразена птица с разперени криле, остър извит клюн, добре оформена опашка и крака. Изображението на тялото е реалистично и показано в анфас, а главата е нарисувана в профил и обърната наляво. Изображението е рамкирано с двоен контур окръжности като пространството между тях е запълнено с усукани ленти, наподобяващи въже. Представената в профил птица, както и декорацията в периферията на медальона са характерни за художествения стил рингерик.

Гребен, намерен в средновековното селище над крепостта Диногечия, се датира от края на X – първата половина на XI век. Изработен е от кост и бронз. Дръжката е с елипсовидна форма. Декорацията е с геометрични мотиви. Централната част е оформена от наклонени, пресичащи се в ромбовидна шарка линии. Двата края са украсени с успоредни прави линии.

Известни са и артефакти амулети с произход Силистра, Пъкуйул луй Соаре и Шуменско. Датират се от края на X – XI век. Имат форма на бравички. Декорацията

---

¹⁰¹ Jansson, 1985.

¹⁰² Ярославское Поволжье, 1963

им е сходна, изпълнена е с геометрични мотиви – пресичащи се под ъгъл прави линии, еднакви по големина кръгчета с точки в средата (наподобяващи соларния символ). Отделянето на тясната от широката част на бравичката е направено с декоративни ленти, две или три на брой. Подобни са амулетите от Дръстър и крепостта при Голеш, Силистренско. Формата на амулета от Дръстър е много близка до тази на Шуменския и се различават по декорация само на тесния край на ритуалния предмет. Артефактът от Дръстър има лентовидна украса като лентите са изпълнени с мънистовидни редици, характерни за най-ранните викингски стилове. Амулетът от Голеш е с формата на стилизирана брадва с оскъдна декорация от три пръстеновидни линии, заемащи централната част на амулета. Амулетът от Преслав напомня много по украса този от Пъкуйул луй Соаре с фините пресичащи се линии, покриващи цялата повърхност на предмета и наподобяващи мрежа. Амулетите са декорирани в ранните стилове Усеберг и Броа.

Глава Четвърта

Интерпретация на художествения стил

на находките на викингите по българските земи

Като цяло обхватът на кръга от викингски находки на Балканите, в които могат да се проследят елементи от стилистиката на северното изкуство, не е толкова широк и разнообразен, както бихме могли да видим в Източноевропейските степи.

1. Място на намиране разпространение. Повечето находки у нас са намерени случайно. Само някои от тях са открити при редовни археологически разкопки или проучвания - в по-голямата си част са свързани с артефакти, достигнали от нас в крепости, аа разлика от Източноевропейските степи, където голяма част от находките произхождат и от погребения. иначе погребения Петрухин и др.

Интересно е систематизирането на находките по местонамиране и датировка. Като цяло, тези артефакти са археологически находки предимно от Северозточна България – крайдунавски крепости, селища край северното Черноморие и исторически важни средновековни селища в Североизточна България (Плиска, Преслав, крепостите до с. Миладиновци и с. Завет, крепостта Стана до Нови Пазар, римската крепост *Uria Oescesium* до с. Гиген, Плевенско, Мадара). Описани са и находки, открити на дунавския остров Пъкълуй луй Соаре и в района на крепостта Диногеция в Северна Добруджа. Изучаването на артефакти от отвъддунавските територии на средновековна България е трудно, заради трудния достъп на български изследователи и недостатъчната информация в научните среди. Познаването и популяризирането на тези находки хвърля светлина върху сложните политически и културни взаимодействия в този регион на Балканите.

2. Социален статус

В резултат на интензивен семантично-знаков обмен в източноевропейските степи се реализира особен стил в орнаментиката на културите там. В него се вплитат различни традиции. Особените специфични традиции на народите, населяващи земите угро-фини, славянски племена, тюркски народи, балтийски народи се включват в интензивен обмен с византийски, арабски, средноазиатски мотиви, образи и технически прийоми. Най-силната степен на този обмен е появата на вещи-хибриди в X в., като характеризиращи процеса на синтез на различни по произход етнокултурни традиции в

раннофеодалната дружинническата култура. Скандинавски по произход са мотивите Один с птиците-вещатели, героят, убиващ змея, сокол в полет (в найкрайниците на ножниците на мечовете) борещи се зверове се уравнива с разпространението в северното изкуство на палметки, растителни източни мотиви, форми на коланните апликации, ажурни кремъци, копчета, гривни (в ювелирството на Готланд), в ръкохватките на мечове с (типове L, P, X, Z, Æ, с IX до средата на XI в.).

3. Историческа хронология и идеологическо значение

Историческото обяснение за преобладаването на тези находки в този географски район е свързано с водените в тази територия битки между българи, византийци и скандинавци, както и принадлежността на крайдунавски и крайморски места в част от средновековните пътища от севера към Византия. Има и находки, открити в централна западна България на север от Стара планина във Врачанския и Монтанския регион (землището на с. Градешница и с. Говежда). Вероятно тези артефакти могат да бъдат свързани с времето на битките край Средец и Бояна, Петрон, Велбъжд и планината Витоша, когато в потушаването на въстанието на Петър Делян се включват дружините на Харлад Хардради. Друга зона на съсредоточаване на находки със северен произход е Горнотракийската низина и по-точно районите на Чирпан и Стара Загора, като вероятният им произход може да се търси отново във варяжкото участие при разгрома на въстаниците на Петър Делян в битката при Берое, както и в някои от Кръстоносните походи с варяжко участие. Датировката на находките също е ориентир за свързването им с хронологията на историческите събития и търсене на по-точно изясняване на пътищата на тяхното достигане до българските земи. С най-ранна датировка X век са два найкрайника – този с неизвестно намиране в Североизточна България от Археологическият музей Варна и найкрайника от крепостта Стана, изложен в Музея при Археологическата база, Плиска. Произходът им от един географски регион и категоричното им причисляване към стила „германски четириног звяр” в животинския стил на района на Балтийско море по Паулсен са в подкрепа на хипотезата за общия им произход при походите на варяжките дружини на киевския княз Светослав срещу българите. От X век се датира и бронзовият медальон с изображение на орел. Исторически проучвания сочат, че Мали Преслав (Преславец), считан за водната врата на средновековната българска столица се свързва с победата на Светослав над българите и неговото установяване в Преславец. Много от артефактите се датират втора половина на X – начало на XI век. Това са мечовете – тип К по Petersen, от Опака,

изложен в Археологическия музей в Добрич, тип Z от село Градешница, от историческия музей Враца, тип “E/W”, “X”, “V” по Petersen, накрайници на ножници на меч от Завет и Миладинци, Разградско, от района на Павликени, от неизвестно местонамиране в Свезозиточна България, от района на село Гиген и района на Чирпан и изложени в музеите във Варна, Шумен, Плевен, Стара Загора и частни колекции. От същото време X – XI век е и копие с неизвестно местонамиране в Североизточна България и накрайник за ремък с неизвестно местонамиране от Североизточна България. От средновековно селище над Диногечия е датираният в края на X – първа половина на XI век гребен от кост и бронз. Шпората с неизвестно местонамиране е от края на X – XI век. Бойните брадви от Врачанското землище – село Бързина и крепостта до село Стана, Новопазарско също с датировка края на X - началото на XI век. Брадвичките амулети от Шуменско, Силистра и Пъкуйул Луи Соаре се датират от края на X – началото на XI век. Най-късни са находките от Велики Преслав – накрайник на ръкохватка тип А по Оакешот – XI – първата половина на XII век и от вътрешния град на Велики Преслав, от района на северната крепостна стена, датирана от XII – XIII век. Находките от X, XI, XII век са предимно съсредоточени в Североизточна България, край Дунав и Черно море. Вероятният им произход е свързан с динамичната историческа реалност по периферията на Византийската империя и участието на скандинавски наемници в подкрепа на византийските императори в битките със съседните племена от север. Артефакти с датировка X – XI век могат да бъдат свързвани и с потушаване бунта на българите, оглавен от Петър Делян. Вероятно някои от находките могат да се свържат и с Кръстоносните походи и участието на варяжки рицари в тях.

Това определяне произхода на артефактите е доста условно, но може да бъде направено в контекста на историческите реалности, известни от писмени извори и археологически проучвания. Доказва се присъствието на варяжки или викингски войни на север от Дунав, по Долния Дунав в състава на войската на Киевска Рус и в Североизточна България и различни територии на Балканите, принадлежващи през Средновековието на Старобългарската държава и Византия. Някои от описаните находки, датирани от IX – XII век, не могат категорично да бъдат определени като внесени или повлияни от други народи. Възможността за сравняване с типове от различни класификации и съобразяване на историческите факти и писмените извори дава основание да се приемат като скандинавски по произход. Намирането им на Балканите не дава отговор дали те са донесени с войски на нашественици, дали са

военна плячка, дар или предмет на търговия. Заедно с битките и търговските експедиции, със завоюването на плячка и изнасянето на сребро, тъкан и оръжия към своите земи, викингите осъществяват обмен на нови идеи и представи, на нови художествени и технически знания и умения. Подемът на изобразителното изкуство, поезията, приложните изкуства, нумизматиката свидетелстват за подема в духовния живот на скандинавците. Разцветът на творчеството на северните народи в епохата на викингите дава своето отражение в културния обмен с други европейски народи, достигнати от викингите по време на тяхната експанзия. Находките от времето на тази експанзия са паметник на богатата и впечатляваща култура и източник на знания за творческите постижения на викингите през Средновековието.

Тези много кратки бележки върху стиловете в изобразителното изкуство на северните народи, проявяващи се в находки от днешните български земи, само насочват към дълбочината на тази проблематика. Откриването на още повече на брой находки в бъдеще ще помогне за уточняването на предположенията, анализите и интерпретациите и по-доброто осмисляне на въпроси като тези за трансформацията, влиянието или цялостното възприемане в изкуството, за природата на контактите и взаимодействието и за сложната картина на историческите събития в Средновековието по нашите земи.

Литература

Дончева С., Бронзов накрайник за ножница на меч от Североизточна България В: *Acta Musei Varnaesis I Оръжие и снаряжение през късната Античност и Средновековието IV - XV в.*, Варна, 2002.

Корзухина Г. Ф., Из истории древнерусского оружия XI века В: *Советская археология, XII*, 1950, 63-94.

Йотов В., *Въоръжението и снаряжението от българското Средновековие (VII – XI век)*, Варна, 2004.

Кулаков В. И., Птица-хищник и птица-жертва в символах и емблемах IX–XI вв. - СА. 1988. № 3.

Höfler, O. 1934 Kultische Geheimbünde der Germanen.

Nielsen, K., Animal style – a symbol of might and myth. Sailn's style II in a European context, - *Acta archaeologica*, Denmark, 1998.

Graham-Campbell, J., *The Vikings*, Great Britain, 1980.

Andrén, A., 2000. Re-reading embodied texts - an interpretation of rune-stones. *Current Swedish Archaeology* 8. Stockholm.

Arbman, H., 1940. *Birka I. Die Gräber. Tafeln*. Stockholm.

Arne, T.J., 1911. Sveriges förbindelser med Östern under vikingatiden. *Fornvännen* 6. - 1914. *La Suède et l'Orient*. Uppsala.

Fuglesang, S.H., 1981. Crucifixion iconography in Viking Scandinavia. Bekker-Nielsen, H. et al.(eds). *Proceedings of the eighth Viking congress. Århus 24-31 August 1977*. Odense.

Fuglesang, S.H., 1991. The axehead from Mammen and the Mammen style. *Mammen*. Aarhus.

Fuglesang, S.H., 1992. Kunsten. Roesdahl, E. & Wilson, D. (eds.). *From Viking to Crusader. Scandinavia and Europe 800-1200*. New York.

Fuglesang, S.H., 2001. Animal ornament: the late Viking period. In: Müller-Wille, M. & Larsson, L.O. (eds). *Tiere, Menschen, Götter*. Göttingen.

Hedenstierna-Jonson, C., 2006. Borre style metalwork in the material culture of the Birka warriors. *Fornvännen* 101. Stockholm.

Hägg, I., 1983. Birkas orientaliska praktplagg. *Fornvännen* 78.

Jansson, I., 1985. Ovalaspännbucklor. Uppsala.

Jansson, I., 1988. Wikingerzeitlicher orientalischer Import in Skandinavien. Oldenburg - Wolin - Staraja Ladoga - Novgorod - Kiev. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 69. Mainz.

Kitzler, L., 1997. Rapport från utgrävningen av Garnisonen på Björkö 1997. Stockholm.

Kristoffersen, S., 1995. Transformation in Migration Period animal art. *Norwegian Archaeological Review* 28: 1. Oslo.

Le Jan, R., 2000. Frankish giving of arms and rituals of power. Continuity and change in the Caro-lingian Period. Theuws, F. & Nelson, J.L. (eds). *Rituals of Power*. Leiden.

Mägi-Löugas, M., 1993. On the relation between the countries around the Baltic as indicated by the background of Viking Age spearhead ornament. *Fornvännen* 88.

Magnus, B., 1995. Praktspennen fra Gillberga. Från Bergslag till bondebygd. Örebro.

Maixner, B., 2004. Die tierstilverzierten Metallarbeiten der Wikingerzeit aus Birka unter besonderer Berücksichtigung des Borrestils. Müller-Wille, M. (Hrsg.), *Zwischen Tier und Kreuz. Untersuchungen zur wikingerzeitlichen Ornamentik im Ostseeraum*. Mainz.

Marinatos, N., 2000. *The Goddess and the Warrior*. London.

Müller, S., 1880. Dyreornamentikken i Norden, dens Oprindelse, Udvikling og Forhold til samtidige Stilarter. Aarboger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1880. Copenhagen.

- Muthesius, A.**, 2004. *Studies in silk in Byzantium*. London.
The Road from the Varangians to the Greeks and from the Greeks. Exhibition catalogue. State Historical Museum. Moscow 1996.
- Schulze-Dörrlamm, M.**, 2002. *Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge im Römisch-Germanischen Zentralmuseum I. Mainz*.
- Skibsted Klaesoe, I.**, 2002. *Hvordan de blev til. Vikingetidens stilgrupper fra Broa til Urnes. Nordeuropeisk dyrestil 4001100 e.Kr. Hikuin 29. Hojbjerg*
- Weiser, L.** 1927 *Altgermanische Jünglingsweihen und Männerbünde*.
- Wilson, D.**, *The earliest animal styles of the Viking Age*. – In: Müller-Wille, M. & Larsson, L.O. (eds). 2001. *Tiere, Menschen, Götter*. Göttingen.
- .

Списък на илюстрациите

- Ил.1 Варяжката гвардия на византийския император. Илюстрация от хрониката на Скилица, Мадридски препис от втората половина на XII в.
- Ил.2. Могилни погребения в Боре, Норвегия.
- Ил.3. Рунически камък с надпис и рисунки от Йелинг, Дания.
- Ил.4. Ръкохватка и накрайник от типа D според Петерсен от погребение в Гнездово, Смоленск -(по *Road from the Varangians to the Greeks* 1996, p. 8 fig. 64). Това е един от малкото примери, където примери на стила Боре се явяват върху нападателно оръжие. Цит. по Hedenstierna-Jonson, C., *Borre style metalwork in the material culture of the Birka warriors*. *Fornvännen* 101. Stockholm, 2006. фиг.1.
- Ил.5. Меч с инкрустация на сребро Bengtsarvet, Sollerö, Dalarna, 1000 AD.
Viking Heritage catalogue
- Ил.6. Апликация стил Боре, Хедебю
- Ил.7. *Silver disc brooch, Viking, 10th century AD, Probably found on the island of Gotland, Sweden, after J. Graham-Campbell, Viking artefacts: a select cat* (London, The British Museum Press, 1980)
- Ил.8. Фигурки в северен стил с грануляция и орнамент от Гнездово, Русия.
- Ил.9. Рисушка върху костено рогче от с. Хърлец, Врачанско.

ИЛЮСТРАЦИИ

1. Варяжката гвардия на византийския император. Илустрация от хрониката на Скилица, Мадридски препис от втората половина на XII в.

2. Могилни погребения в Боре, Норвегия.

Fig. 5. Harald Blåtands store runesten i Jelling, Danmark. Ca. 965. Indskriften på stenens første side, der bl.a. siger at han "vandt sig Danmark al", fortsætter under det store dyr med ordene "og Norge".

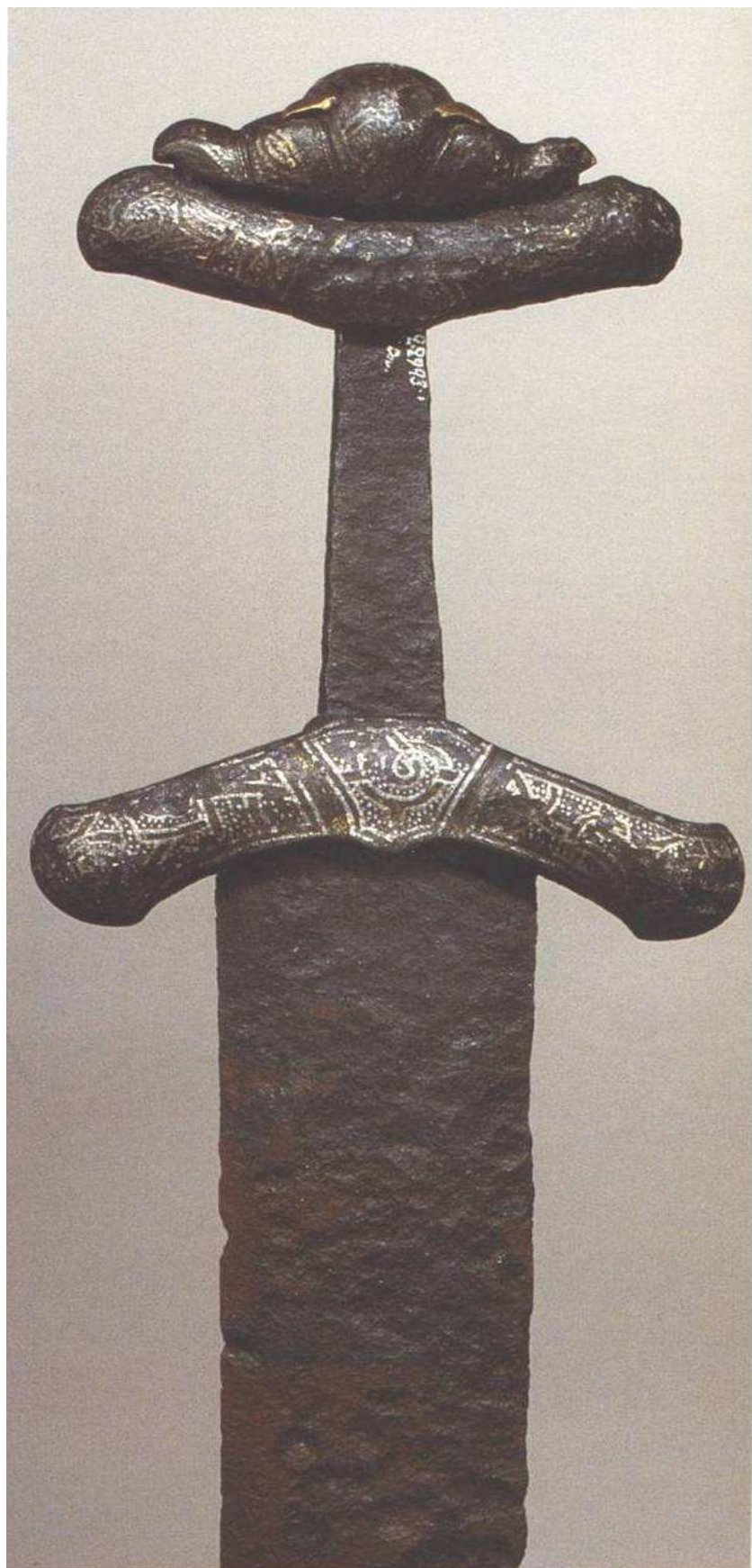
Stenens tredje side ses s. 153 fig. 2. Jfr. 193. Stenen til højre er rejst af kong Gorm efter hans kone Thyre.

3. Рунически камък с надпис и рисунки от Йелинг, Дания.

4. Ръкохватка и накрайник от типа D според Петерсен от погребение в Гнездово, Смоленск -(по *Road from the Varangians to the Greeks* 1996, p. 8 fig. 64). Това е един от малкото примери, където примери на стила Боре се явяват върху нападателно оръжие. Цит. по Hedenstierna-Jonson, C., *Borre style metalwork in the material culture of the Birka warriors*. *Fornvännen* 101. Stockholm, 2006. фиг.1.

5. Меч с инкрустация на сребро Bengtsarvet, Sollerö, Dalarna, 1000 AD.
Viking Heritage catalogue.. Тип Z по Петерсен, паралел на меча от Градешница.

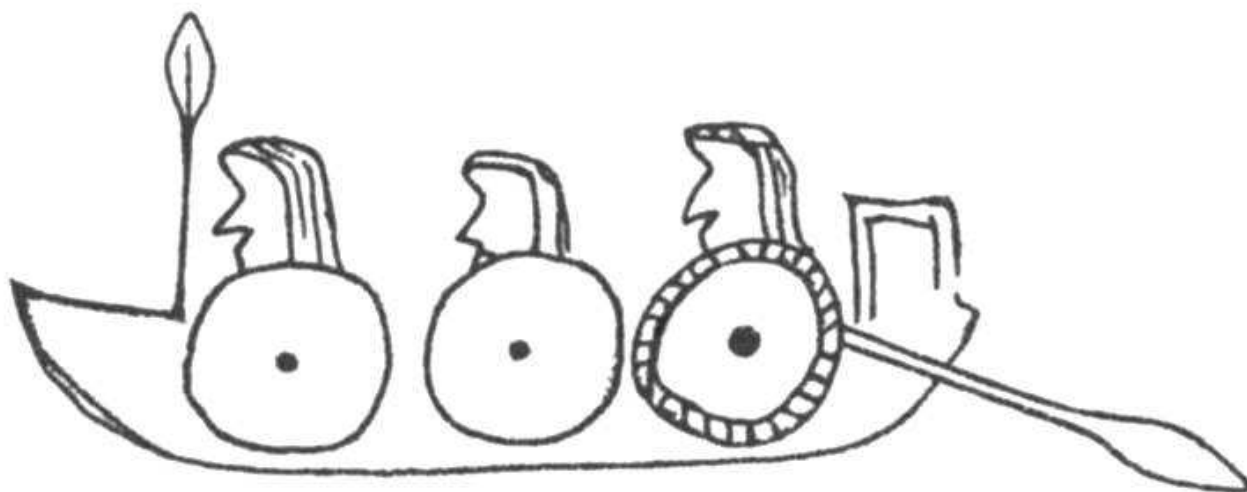
6. Апликация стил Боре, Хедебю

7. Silver disc brooch, Viking, 10th century AD, Probably found on the island of Gotland, Sweden, after J. Graham-Campbell, *Viking artefacts: a select cat* (London, The British Museum Press, 1980)

8. Фигурки в северен стил с грануляция и орнамент от Гнездово, Русия.

9. Рисунка върху костено рогче от с. Хърлец, Врачанско.